

D i p l o m s k a n a l o g a

pri prof.dr.Vasiliju Meliku

ODNOS " N O V I C " DO JUGOSLOVANSKIH NARODOV
v letih 1861 - 1867

Olga Janša

ODNOS " N C V I C " DO JUGOSLOVANSKIH NARODOV

v letih 1861 - 1867

Viri in literatura

Uvod

1. Hrvaška s Slavojijo
2. Dalmecija
3. Srbska Vojvodina
4. Srbija
5. Črna gora
6. Jugoslovanski narodi pod Turki

Zaključek

V I R I I N L I T E R A T U R A

VIRI:

Novice 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866

LITERATURA:

Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II, Ljubljana 1956

Slobodan Jovanović: Druga vlada Miloša i Mihaila, Beograd 1923

Fuad Slipišević: Istorija naroda FNRJ, II, Sarajevo 1957

Enciklopedija Jugoslavije, 4. zvezek, Zagreb 1960

Odnos "NOVIC" do jugoslovanskih narodov
v letih 1861 - 1867

U V O D

Moja naloga je bila, kar je razvidno že iz naslova, ugotoviti odnos "Novic" do jugoslovanskih narodov, ki so bili v 60. letih preteklega stoletja teritorialno in politično razkosani med Avstrijo, Turčijo, Srbijo in Črno goro. Če so danes jugoslovanski narodi ~~razni~~ združeni v samostojni državi in si jih drugače sploh ne moremo predstavljati, pa še pred sto leti v "Novicah" nikjer ne zasledimo ideje o politični združitvi teh narodov v samostojno državo. Čeprav "Novice" razmeroma veliko in lahko trdim tudi z odkritimi simpatijami pišejo o jugoslovanskih narodih, vendar na kakršno koli politično zvezo z njimi proti Avstriji, niti pomisliti ne upajo. Naprotno, ob vsaki priliki povdarjajo ohranitev ustavne Avstrije (N 1861, str. 183, 184) in odločno zavračajo trditve nekaterih nemških listov n. pr. "Triesterice", "Tagesposta" in "Presse", da se hočejo Slovenci odtrgati od Avstrije in pridružiti južnoslovanskemu kraljestvu pod Nikolajem I. Črnogorskim (N 1861, str. 348). Zelo jasno in odločno je zavrnil idejo samostojnega jugoslovanskega kraljestva sam urednik "Novic" dr. Janez Bleiweis v uvodniku 6. nov. 1861, ki ima naslov Naš program. Takole piše:

"Dolže nas prvič, da hočemo nemščino izpodriniti iz naših šol in drugič, da se mislimo odtrgati od Avstrije in ustanoviti jugoslovansko kraljestvo"... Terjamo le, da se naš domači slovenski jezik vpelje v šole in pisarnice, želimo pa, da se naša mladež, ki se odmeni za višje izobraženje, nauči popolnoma tudi nemškega jezika. Kar pa se tiče našega političnega prepričanja, je bilo vedno naše geslo močna in ustavna Avstrija. Zagovarjamo široko avtonomijo, ker to najboljše ustreza potrebam vsake dežele in naroda. Kdor nam pripisuje ustanavljanje samostojnega južnoslovanskega kraljestva, je ali sam bedak, ali pa ima nas za bedake. Naj poskusijo naši nasprotniki to delo, naj gredo podirati Avstrijo in iz Bosnjakov, Hercegovcev, Črnogorcev in Bulgarov skladat samostojno kraljestvo. To jim bomo od srca privoščili. Mi ne hrepenimo za takim junaštvom; naš dom slovenski je v Avstriji in nadjamo se celo, da naši bratje od unstran Une in dinarskih planin pridejo še sami k nam, kjer bo v ustavnem in avtonomnem poslopju avstrijskega cesarstva tudi za njihovo blagostanje dovolj prostora" (N 1861, str. 367, 368).

Dr. J. Bleiweis kot prepričan avstroslavist Kopitarjeve tradicije¹ je torej mislil le na združitev z južnimi brati v okviru Habsburške monarhije in še to misli le na priključitev Bosne in Hercegovine, ki sta še vedno pod turškim jarmom, medtem ko o kaježevini Srbiji previdno molči. To stališče je značilno za Bleiweisa tako na začetku ustavne dobe 1860. in 1861, kakor 1866. tik pred dualizmom. Pričakovali bi, da bo nevarnost dualizma, ki je prav tako moreče visela nad Slovenci kakor nad Hrvati, prinesla v konservativne kroge okrog "Novic" kakšne nove ideje o jugoslovanskih narodih, žal pa ni niti sledu o kakršnem koli odstopanju od že omenjenega programa, ker je bil Bleiweis zato preboječ in je urejal "Novice" tako, da ni prišel v spor z oblastmi.

V 60. letih so naureč "Novice" gospodarske, obrtniške in narodne" še vedno vodilni slovenski časnik in to ne le gospodarski in poljudno znanstveni kakor v predmarčni dobi in dobi Bachovega absolutizma, ampak tudi politični, kajti Levstikov "Naprej" je izhajal zelo kratek čas, "Slovenski Narod" pa, ki je "Novicam" iztrgal politično vodstvo, je prišel izhajati šele 1868.

Tudi notranji ustroj "Novic" je ostal v 60. letih formalno isti kakor v prejšnjih absolutističnih letih, le da se je še bolj izpopolnil in predvsem idejno je postal jasnejši. Vidi se, da je absolutistični pritisk prenehal in da je politično in kulturno življenje pri Slovencih znova zaživel.

V letih, ki jih obravnavam, izhajajo "Novice" kot tednik vsako sredo na 8 do 10 straneh in z Oglasnikom pri vsaki številki. Na prvih straneh prinašajo "Gospodarske stvari", nato sledijo "Natoroznanske stvari", "Zgodovinske stvari", "Slovstvene stvari", "Lepoznansko polje" (podlistki), včasih prinašajo tudi "Nove postave" in "Kratkočasno berilo". Najvažnejši rubriki pa sta bili brez dvoma "Dopisi" in "Novičar iz domačih in tujih logov". Zelo pomembni pa so tudi nekateri uvodniki, ki jih je pisal urednik sam od časa do časa, kadar je šlo za kakšno važno vprašanje. (n. pr. Naš program).

¹ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina II, str. 56.

Urednik je bil kakor ob ustanovitvi lista 1843, še vedno dr. J. Bleiweis, ki je svoj list urejal zelo oprezno, da ne bi prišel v konflikt z režimom, kar se mu je tudi posrečilo, saj so imele "Novice" ves čas Bleiweisovega urejevanja samo eno tiskovno pravdo 1863,² medtem ko so stalno poročale o tiskovnih pravicah urednikov nekaterih drugih listov n. pr. dr. Tkalca urednika "Ost und West" ali pa urednika hrvaškega političnega lista "Pozor".

Ker so bile "Novice" 1861. še vedno edini slovenski politični list, ki pa mnogim ni več ustrezal, so se v naprednih krogih na Slovenskem in pri nekaterih slovenskih intelektualcih na Hrvaškem (K. Ž., H. B.) že dalj časa pojavljale zahteve po samostojnem političnem časniku, kakršnega so v letu 1860 dobili Hrvatje s "Pozorom". Že v 1. številki Novic 1861 (str. 4, 5) se oglašja K. Žavčanin iz Zagreba in poudarja potrebo po slovenskem političnem časniku, "kajti Slovenci nočemo zaostajati za brati Čehi in Hrvati. Res je "Pozor" v Zagrebu nam obetal, da še tudi nas Slovence v obrambo vzeti, pa doslej je celo malo govora bilo v njem o naših zadevah; saj mu še za domače včasih pomanjkuje prostora." (N 1861, str. 4, 5)

Tej ideji pa slovensko konservativno vodstvo jasno da ni moglo biti naklonjeno iz enostavnega razloga, ker se je bala konkurence, čeprav Bleiweis ni odkrito odklonil novega slovenskega političnega lista in je celo pustil, da se je o tem razpravljalo v "Novicah".

Predno preidem k ugotavljanju odnosa "Novic" do posameznih jugoslovanskih narodov, bi že na tem mestu rada opozorila na to, da "Novice" sicer verno beležijo politične dogodke, prinašajo dopise iz raznih krajev Hrvaške, Vojvodine, Bosne, in Srbije, prinašajo tudi povesti iz življenja bratskih narodov na jugu, toda zelo redko dodajajo svoje mnenje o raznih dogodkih, posebno če bi to nasprotovalo uradnemu mnenju avstrijske države.

Na splošno je največ pisanó o Hrvatih, če izvzamemo leti 1865 in 1866, ko se v zvezi s preseljevanjem v Srbijo piše veliko tudi o Srbiji. Političnih novic pa je vsekakor največ iz Hrvaške, kar je navsezadnje tudi razumljivo, saj so Hrvatje naši najbližji sosede, poleg tega so v isti državi in z njihovim saborom ima vlada poleg ogrskega sabora največje težave.

2

Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II, str. 304

Obravnavala bom posamezne narode v okviru teritorialnih enot kakor so takrat obstojale:

1. Hrvaška s Slavonijo
2. Dalmacija
3. Srbska Vojvodina
4. Kneževina Črna gora
5. Kneževina Srbija
6. Jugoslovanski narodi pod Turki

Pri vsaki od teh bom poskušala prikazati kaj prinašajo "Novice" iz njihovega političnega in gospodarskega življenja, kaj pišejo dopisniki in koliko so Slovenci bili seznanjeni s kulturnim delom in napredkom posameznih narodov.

1. HRVAŠKA S SLAVONIJO

Bachov absolutistični režim je do 60. let vladal tudi na Hrvaškem. Dunajska vlada je centralno upravljala vse dežele. Na Ogerskem in Hrvaškem je bila ukinjena stara oblika ustave, obe deželi sta dobili novo upravnno razdelitev in nemški jezik kot uradni jezik. Na Hrvaško so prihajali tuji uradniki, med njimi veliko Slovencev, kar je povzročilo precejšen odpor do njih. Politično življenje je v času Bachovega absolutizma zamrlo. 1859. pa je absolutizem zlomljen in Avstrija 10 let išče pot v neko novo ureditev, menjavajo se razni koncepti. Najprej prevlada z oktobrsko diplomom 1860. federalistični princip, ki je ugajal predvsem slovanskim narodom. Končno pa je s februarским patentom 1861. Avstrija urejena centralistično. Na Dunaju obstoji centralni parlament in centralna vlada za vse dežele, še dalje pa ostanejo deželni zbori. Toda usoda hrvaškega sabora je bila kaj žalostna, saj od 1861. ko je bil razpuščen, pa skoraj do konca 1865. sploh ni bil sklican.

Z uvedbo ustavnosti 1860 je na Hrvaškem oživelo politično življenje. V Hrvaškem saboru 1861. se že jasno kaže stališče posameznih političnih grupacij. V sabor so prišli na osnovi omejene volilne pravice v glavnem pristaši bivšega ilirskega programa in madžaroni. Nastopale so te tri stranke: Narodna liberalna stranka s Strossmayerjem na čelu, ki je bila za notranjo samoupravo Hrvaške, pripravljena pa je bila tudi na določene kompromise s Pešto in Dunajem. Narodna ustavna stranka (Levin Rauch) je bila za brezpogojno sodelovanje z Ogri, Samostojna narodna stranka (Ivan Mažuranić) pa je bila za sodelovanje z Dunajem in za prekinitev z Ogri. Pojavila pa se je še posebna grupa, ki je na tem saboru ustvarila temelje bodoči stranki prava, s Kveternikom in Starčevićem na čelu.³ Ti so bili proti vsem kompromisom, za samostojno Hrvaško, morda bi pristali le na skupnega vladarja z Avstrijo.⁴

Ves nadaljnji politični razvoj na Hrvaškem precej dobro lahko sledimo tudi v Novicah, posebno kar se tiče hrvaškega sabora, sklepov banske konference in županijskih skupščin ter stališča posameznih političnih strank.

³ Enciklopedija Jugoslavije, 4, str. 74

⁴ Fuad Slipičević: Istorija naroda FLRJ, II str. 172

Največ političnih poročil o Hrvatih, prinašajo Novice v rubriki "Novičar iz domačih in tujih logov". Žal pa so posamezne notice največkrat samo prepisi iz hrvaških in nemških časnikov in le redko zasledimo med vrsticami tudi misli "novičarja". Še takrat, ko so slovenski interesi neposredno prizadeti s strani Hrvatov, novičar v začetku sploh ne reagira. Tak primer je n.pr. novičarjevo poročilo, prepisano iz "Pozora". Iz te notice izvemo, da je baron Kušlan ob priliki ustoličenja velikega župana Ivana Kukuljevića-Sakcinskega, v imenu zagrebske županijske skupščine zahteval poleg sklicanja sabora tudi vrnitev historičnega ozemlja, priključitev Dalmacije, Kvarnerskih otokov, Istre do Arse in celo priključitev metliškega in novomeškega slovenskega kantona. Osješka županijska skupščina pa je zahtevala poleg novomeškega in metliškega še črnomeljski kanton. (N 1861 str.66). K temu poročilu ni novičar podal nobenega komentarja. Šele čez nekaj mesecev je prinesel, kakor pravi "tudi za Slovence važne besede", ki jih povzema po "Pozoru". "Pozor" je namreč na očitek "Ost und Westa", češ da Hrvatje prezirajo celo ostale jugoslovanske narode, odgovoril:

"Cjelokupnost trojedine kraljevine ne može škoditi Srblijam, a Slovincem može puno koristiti, zato nedokučujemo, kako da smo Slovence od sebe odbili, a nismo još ni čuli do sada, da im se na žao daje, što tražimo njekoje kotore slovenske zemlje. Ako braća naša hoće zadržati te predale, pa ako ih mogu spojiti u jednu cjelinu s ostalimi slovenaškimi predeli, Hrvati su prvi, koji će se tom radovati" (N 1861, str.266). S tem se je zadeva zaključila, zanimivo pa je, da Novice same niso dale o teh hrvaških zahtevah nobene izjave.

Na splošno pa so bili bralci Novic kar dobro seznanjeni z dogodki na Hrvaškem. Omenim naj samo nekatera važnejša poročila n.pr. da je bil 5.dec.1860 izvoljen Ivan Mažuranić za predsednika začasnega hrvaško-slavonskega ^{pravne} dikasterija (N.1861 str.10), da se je to telo proti koncu leta 1861 spremenilo v stalno dvorno pisarno (N 1861 str. 390), da so se v letu 1862 Hrvatje borili zato, da pride vrhovno sodišče v Zagreb (N 1862 str.56,63,80,128) itd.

Novičar poroča tudi o sklepih hrvaške banske konference in omenja predvsem dve glavni zahtevi Hrvatov in sicer, naj se zadeva o Medžimurju izroči saboru in naj se Dalmacija zedini s Hrvaško in Slavonijo (N 1861 str.34). Oba sklepa je novičar odobral in ko je bila izvedena priključitev Medžimurja k Ogrski, je to dejanje tudi javno obžaloval (N 1861 str.50).

✓ Zanimiv je tudi odnos Novice do posameznih hrvaških političnih voditeljev. V vseh teh letih, ki jih obravnavam je za novičarja od hrvaških politikov največja avtoriteta Đjakovski škof Josip Jurij Štrossmayer, ki skoraj ni napravil koraka tako na političnem kot na kulturnem področju ali privatno, da ne bi to zasledili tudi v Novicah. Od ostalih političnih osebnosti so velikokrat omenjeni poleg bana Šokčevića še Ivan Kukuljević kot zagrebški župan, Ivan Mažuranić kot "dvorni kancelar", kardinal Haulik, dalje Rački, Mrazović, Mirko Bogović, Anté Starčević, Evgen Kvaternik, Kušlan, Stojanović, Šram in drugi.

Posebno usodo Kvaternika Novice razmeroma precej zasledujejo, dokler ni bil izgnan. Tako izvemo, da je bil najprej obsojen zaradi nekega političnega spisa (vendar novičar ne pove kakšna je bila njegova vsebina) na en mesec zapora, a se je pritožil na "banski stol"-najvišje sodišče za civilne zadeve, ki pa ga je obsodilo na 6 tednov težke ječe in izgon iz Avstrije (N 1862 str. 324, 372). Ker je bil potem vsa leta od 1862 do dualizma v izgnanstvu, ne slišimo več o njem.

Tudi stranke prava Novice nikdar ne imenujejo po imenu kot n. pr. Narodno liberalno stranko ali Samostalno stranko, ampak jo imenujejo le posebno skupino v parlamentu s Kvaternikom in Starčevićem na čelu.

Najbolj aktualno je bilo za novičarja v vseh letih vprašanje hrvaškega sabora. Pri nas so bile volitve v deželne zbornice že marca 1861 in Novice so bile vse v znamenju volitev. O hrvaškem saboru pa je novičar še aprila 1861 pisal, da z njim ne bo nič, če ne bodo dobili dostopa tudi poslanci iz Vojne krajine (N 1861 str. 108). Kmalu nato so bile volitve v hrvaški sabor (N 1861 str. 124) in ko se je ta sestal, je poročal novičar, da so bili pripuščeni na zasedanje tudi zastopniki Vojne krajine, vendar le za toliko časa, da se rešijo državno pravne zadeve civilnih in vojaških okrajev Dalmacije, Hrvaške in Slavonije (N 1861 str. 172). Potem je novičar skrbno zasledoval seje hrvaškega sabora in prinašal poročila skoraj v vsaki številki, včasih je prinesel tudi dele govorov, tako je bila slovenska javnost kar dobro obveščena o delu sabora. Ko je bil sabor konec 1861 razpuščen, se je novičar večkrat spraševal kdaj bo ponovno sklican in v letih, ko sabor ni zasedal vse do novembra 1865 je novičar nekajkrat napovedal in spet odpovedal sklicanje sabora, ker se je pač posluževal poročil iz različnih časnikov.

Ko je bil konec leta 1855, že tik pred dualizmom sabor končno spet sklican, je gojil novičar velike nade, da bo ta sabor morda le odvrnil nevarnost dualizma.

Poglejmo sedaj delo prvega hrvaškega sabora ustavne dobe, kakor nam ga je predstavil novičar v svojih poročilih. Eden najvažnejših sklepov sabora je bil prav gotovo ta, da Hrvatje ne bodo poslali svojih poslancev v državni zbor na Dunaj. To je sklenil sabor že na svoji prvi seji 16. maja 1861, ko je obenem enoglasno protestiral proti ustavi iz 26. februarja 1861 (N 1861 str. 172).

Kot da bi hotele Novice opravičevati stališče Hrvatov, so knalu nato prinesle odlomek iz govora poslanca Žužla, ki je povdaril, da želijo Hrvatje ohraniti Avstrijo: "Nama treba Avstrija, mi smo njoj istinski privrženi, ali samo onda, kad nam bude pravična" (N 1861 str. 188). Sicer so pa tudi Novice zastopale stališče ustavne Avstrije in jim je bil ta del govora še toliko bolj simpatičen, zato so ga tudi objavile.

Sredi leta 1861 je bilo še vedno odprto vprašanje, ali bodo Hrvatje in Madžari končno le poslali svoje poslance v državni zbor. Ko sta oba sabora to odklonila se novičar sprašuje, kaj bo sedaj ukrenil cesar. (N 1861 str. 274). To, da Hrvatje nočejo v državni zbor se novičarju še ne zdi tako čudno, pač pa obsoja dejstvo, da je bil v hrvaško-slavonskem saboru odbit z večino 69 : 46 tudi kraljev predlog, da bi imelo Hrvaško-slavonsko-dalmatinsko kraljestvo nekatere skupne zadeve s celim cesarstvom, čeprav so za predlog glasovali nekateri ugledni možje kakor Mažuranić, Strossmayer, Kukuljević itd. Po tem glasovanju je bil določen odbor, ki bo sestavil odgovor kralju in v tem odboru so bili znani hrvaški politiki Kušlan, Starčević, Kvaternik, Šram, Stojanović itd. (N 1861 str. 274). Z naštevanjem teh imen je novičar verjetno hotel povdariti, da so to tisti ljudje, ki so glasovali proti skupnim zadevam in da sta v saboru vsaj dve struji, ena za kompromis z Dunajem, druga pa proti.

O omenjenih dveh predlogih so Novice še večkrat pisale "da so prvi predlog odbili tudi največji prijatelji Avstrije kakor Mažuranić, Strossmayer, Haulik" opravičujejo Novice z obnašanjem nemških centralistov. Odbitje drugega predloga pa primerjajo s sklepom peštanskega sabora in ugotavljajo, da sta si sklepa obeh saborov zelo podobna, "ker sta /oba pretrgala nit z dunajsko vlado, razlika je le v tem, da je ogrski deželni zbor storil to enoglasno, hrvaški pa le z večino 23 glasov" (N 1861 str. 274). Nekoliko kasneje pa je novičar zapisal, da se ne da tajiti, da de deželna zbor na Ogrskem in Hrvaškem opirata na stare zagotovljene pravice,

"Kako pa te zadeve zediniti z obstojem edine Avstrije, to je vprašanje, ki ga je treba rešiti... Kakor noben politikar ne more tajiti starih pravic Ogrske in Hrvaške, tako tudi ne more zamolčati, da sta deželna zbora v Pešti in Zagrebu napak storila, da Ogrska in Hrvaška nima ne pravno, ne dejansko z drugimi deželami Avstrije nobenih skupnih zedev. Skupne zadeve so med nami vsemi in treba je najti organ, ki te zadeve zastopa in varuje. Od cesarjeve modrosti in od politične zrelosti Madžarov in Hrvatov pričakujemo, da se zadeva uredi, kajti sedaj je treba državo oteti iz političnega in dnarnega propada in jo utrditi na podlagi resnične ustave" (N 1861 str. 282).

Medtem ko je vprašanje skupnih zedev z Avstrijo novičarja še dalje vznemirjalo, pa je v drugih zadevah odobral hrvaško politiko, n. pr. zahtevo hrvaškega sabora po priključitvi Dalmacije. Da so Novice za priključitev Dalmacije, sklepam iz tega, ker so 1861 priobčile Dežmanov govor in Tomanov odgovor v deželnem zboru. Dežman je namreč napadel Hrvate, češ da si hočejo prisvojiti Dalmacijo in tudi glede Reke je zahteval, da se vrne Ogram. Nasprotno pa je dr. Toman zagovarjal težnje Hrvatov po združitvi z Dalmacijo (N 1861 str. 308), kar je vsekakor bilo tudi mnenje Novic.

Kako se je razvijalo vprašanje odnosa hrvaškega sabora do Dunaja lahko zasledujemo v Novicah vse do razpusta sabora. Tako izvemo, da je sabor ovrzel prvotni načrt Raškega za addresso na cesarja in da je bila sprejeta druga oblika adrese. Ob tej priliki je novičar zapisal: "Adresa kakor je sedaj osnovana, ne pove, kako mislijo Hrvati, v kolo vzajemnih zedev z drugimi narodi stopiti. Ali bo to dobro zanje in za nas druge??" (N 1861 str. 325). Torej novičar z addresso ni bil zadovoljen. Malo kasneje pa je prinesel odlomek iz članka Dualizem ili federacija, natisnjenega v "Pozoru" in povdarja, da bi bilo želeto, da predlog "Pozora" za federacijo prevlada v Pešti, Zagrebu in na Dunaju (N 1861 str. 374).

Zanimivo in natančno poroča novičar o ³zasedanju ²začnjema hrvaško-slavonskega sabora 11. nov. 1861, ko je ban prebral kraljev odgovor na addresso sabora. O kraljevem pismu je pisal novičar takole: "Odgovor je pisan v prijazni besedi, proti historičnim in državnopravnim terjatvam deželnega zbora postavlja potrebo edinstva avstrijskega cesarstva. Potrjuje sklep o razmerju trojedine kraljevine do Ogrske, spremembo začasnega dvornega dikasterija v stalno dvorno kan-

celijo in ustanovitev posebne deželne nadsodnije. Zavrnil pa je cesar sklepa glede vojaške granice in glede hrvaškega jezika. Dalmacija se bo glede zedinjenja znova pogajala." (N 1861 str.390). Z omenjenim cesarjevim pismom pa je bil razpuščen tudi hrvaški sabor. Ko opisuje splošen vtis po tem kraljevem sporočilu, pravi novičar, da je vso deželo zelo osupnilo, čeprav potrjuje nekatere sklepe sabora. Naveja tudi mnenje "Pozora", da bo morala vlada precej popustiti, da pa so tudi Hrvatje pripravljeni na sporazum če vlada odstopi od centralizma. (N 1861 str.390). Nikjer pa novičar ne pove kakšen vtis je nanj napravil razpust sabora in ali to dejanje odobrava.

Tudi v naslednjih dveh letih 1862 in 1863 je v svojih poročilih o ponovnem sklicanju sabora zelo kratek, čeprav se je o tem vprašanju na Hrvaškem prav gotovo veliko razpravljalo. Novičar pa prinaša taka poročila kakor: "O hrvaškem deželnem zboru ni ne duha ne sluha" (N 1862 str.80,104) ali pa: "Spet se sliši, da bo sabor sklican" (N 1863 str.358,390) in le dvakrat zasledimo tudi zahtevo zagrebške županijske skupščine po sklicanju sabora (N 1862 str.96, 136). Tudi dopisi ne omenjajo tega vprašanja, razen enega proti koncu 1863, ki pravi, da bo sabor sklican verjetno v Osjeku in ne v Zagrebu (N 1863 str.365).

Leta 1864 je vprašanju sabora odmerjen v Novicah spet precejšen prostor. V začetku leta napovedujejo sklicanje za 12. april 1864 in volitve po oktroiranem volilnem redu (N 1864 str.56,72), pozneje pa to spet preklicujejo in pravijo, da so glasovi o deželnem zboru utihnili in da ni upanja (N 1864 str.100,150).

✓ Ko pa so celo od vlade odvisni časniki pričeli zahtevati, naj se na Hrvaškem skliče sabor, je tudi novičar zapisal, da provizorium res že preseda, vendar ni imel preveč upanja, kar je podkrepil še z mnenji nekaterih vladi naklonjenih časnikov "Agram.Zeit." in "Botschafer" (N 1864 str.190,248).

Več upanja je dobil ob sklicanu širšega državnega zbora 12.nov.1864, temu pa naj bi sledil ožji državni zbor in deželni zbori na Ogrskem in Hrvaškem, "To je zelo važna novica, ker kaže, da je ministrstvo sprevidelo, da se da Ogrski in Hrvaški beseda v domačem zboru brez katerih Avstrije ustavnost ne more naprej." (N 1864 str.354). Tudi cesarjev govor v državnem zboru je po mnenju novičarja dajal

več upanja za deželne zборе na Ogrskem, Hrvaškem in v Galiciji (N 1864, str.378).

Novice prinašajo tudi odlomek iz Tomanovega govora v državnem zboru, kjer podčrtujejo zlasti tisti del govora, v katerem je Toman sprejel Kaiserfeldov predlog, da se skliče ogrski in hrvaški deželni ~~zbor~~ zbor in zahteval, naj se spoštujejo državno pravne razmere Ogske in Hrvaške, med obema deželama pa naj pride do sprave (N 1864, str.399).

Vprašanje sklicanja hrvaško-slavonskega sabora je doseglo svoj višek v letu 1865, dokler sabor 12.nov.1865.končno ni bil sklican. Do takrat pa je novičar prinesel večkrat že popolnoma točne datume bodočega zasedanja, a jih je moral vedno znova praklicati. Ko napoveduje sklicanje sabora za spomladi, navaja v zvezi s tem nekatere priprave: "Cesarski reskript od 16.jan., poslan banu v Zagreb, vелеva, da se brž skliče banska konferencija, katera naj svoje mnenje izreče o sledečih vprašanjih, kako naj se volitve razpišejo za deželni zbor, bi li se velikaši pozvali, da pridejo osebno v zbor ali da jih zastopajo izbrani zastopniki? od česa da bode odvisen virilni glas ali pravo izbora? na koliko se odloči število volilcev za vsako občino. Banska skupščina bode obstojala iz 40 zbornikov. Važno nalogo prejme banska skupščina; volitni zakon hrvaški od leta 1848. ima mnogo prednosti memo družih avstrijskih dežel; vidilo se bo, ali bo banska konferencija se tako vedla, da ostane to kar je ustavna preteklost za dobro spoznala." (N 1865, str.32)

Ko se je potem banska konferenca sestala, pa novičar z njenim delom ni bil nič kaj zadovoljen. Že to mu ni bilo všeč, ker je bila seja tajna v "privatni sobi banovi" in ker je namesto 42 prišlo le 29 udeležencev. (N 1865, str.49). Kljub temu je bil sprejet nov volilni red, s katerim, pravi novičar, je bil ban zelo zadovoljen. "Ali bo tudi dežela tako zadovoljna?" se sprašuje novičar. (N 1865, str.58). Žel pa nič ne izvemo kakšen je bil nov volilni red in ali se je mnogo razlikoval od onega iz 1848 leta, ki ga je novičar hvalil.

Neslanjajoč se na poročila hrvaških časnikov, so Novice kmalu prinesle kot datum volitev 15.marec, maja pa naj bi pričel zasedati novo izvoljeni sabor (N 1865, str.66).

Nenadoma pa so se stvari spet zapletle, v Novicah najdemo poročila o posvetovanjih glede volitev, o potovanju bana na Dunaj, o potovanju Mažuraniča v Zagreb itd. Končno pa je bilo sklenjeno, da

bosta ogrski in hrvaški sabor sklicana takoj po končanem širšem državnem zboru (N 1865, str. 140, 156). Še prej pa bo, pišejo Novice, odstopil ban Šokčević, ki je že dobil odpust za tri mesece. Čajbi se med tem časom, ko bana ni pričel sabor, bo po hrvaški ustavi zagrebski škof ali najstarejši veliki župan predsednik sabora (N 1865, str. 140, 180).

(Ker je cesar zavrnil nov volilni red, so se volitve pričele po volilnem zakonu iz leta 1861. Z zadovoljstvom ugotavlja novičar, da je v sabor bilo izvoljenih tudi 55 poslancev iz Vojne krajine "ker v saboru se bodo sklenile državno pravne razmere hrvaško-slavonske, o katerih naj tudi graničarji besedo imajo" (N 1865 str. 188). Glede ostalih poslancev pa pravi novičar: "Vsi liberalni prvaki hrvaško-slavonski so izvoljeni v zbor in celo Dalmacija bode imela svoja zagovornika v Klačiću in Pavlinoviću".

Sabor bi se moral sestati 17. julija v Zagrebu, odprl bi ga nadškof kardinal Haulik, predsedoval pa bi veliki župan Kukuljević, ki je že prisegel kot banski namestnik (N 1865, str. 220, 240). Toda "zaradi prememb v ministrstvu (Belcredi je postal notranji minister) in ogradeki dvorni kancelariji (Mailath), je deželni zbor hrvaški od 17. julija odložen na 28. avgusta". Ko je tudi ta rok potekel, je bil zbor odložen še za 2 meseca (N 1865, str. 228, 244).

Novičar napoveduje viharne seje bodočega sabora in utemeljuje to napoved predvsem zaradi dveh vzrokov in sicer zaradi nevarnosti dualizma in zato, ker so na Reki pri volitvah zmagali "Lahi, ki nočejo biti Hrvatje, ampak v neposredni zvezi z Ogrji" (N 1865, str. 236).

Nevarnost pred dualizmom je vse leto 1865 bolj ali manj vznemirjala novičarja in je zato temu vprašanju posvetil precej pozornosti. Rešitev pred dualizmom "ki pomeni pogubo za Slovence v Avstriji", je pričakoval predvsem od bodočega hrvaškega sabora in kako se bo ta zadržal proti Madžarom. Zato je še posebno radoveden, koliko je resnice v tako imenovanem hrvaško-ogrskem programu iz leta 1861, ki ga je sedaj objavila "Politika" in zaradi katerega je prišlo do velike pravde. Program o združitvi Hrvaške in Slavonije z Ogrsko naj bi izdelale znane politične osebnosti: Deak, Mažuranić, Kukuljević, Vukotinović in Frica. Bistvo programa je realno zedinjenje na enako-pravni bazi. Toda nobeden od omenjenih mož tega programa ni priznal. (N 1865, str. 82).

Tedaj pa je nastopil Mirko Bogović "z razglasom dvornemu kancelarju Ivanu Mažuraniću nasprotnim na dan, v katerem trdi, da je ta program popolnoma resničen, ker tudi on je bil njegov deležnik, da pa se je posvetovanja vdeležil tudi dvorni kancelar, tadanjji viši pravdnik, le podpisal ga ni, ker ga isti dan ni bilo v Zagrebu. Na to vladni dunajski časnik "Wien. Zeit." natančno dokazuje, da že 24. dec. 1860 je bil Mažuranić na Dunaj poklican, kjer je bil 27. dec. 1860 za predsednika dvornega dikasterija izvoljen, odkoder se do 7. aprila 1861 ni vrnil iz Dunaja". Ker je program nastal januarja 1860, se novičar sprašuje kdo ima prav (N 1865, str. 90). Vsa zadeva pa novičarja ni kdo ve kako razburila in je potem sploh več ne omenja.

/ Veliko bolj ga je prizadel dualistični program ogrskih in nemških liberalcev, ki ga je v državnem zboru razložil poslanec Kaiserfeld (N 1865, str. 124). Vendar pa kljub temu goji upanje, da se dualizem ne bo uresničil, kar utemeljuje z dejstvom, da "dvorni kancelariji erdeljske in hrvaške ostaneta in se tedaj ni bati madžarske supremacije". Glede novega ogrskega kanclerja Mailatha pravi, da sicer pripada starokonservativni stranki "kateri je dualizem najbolj pri srcu; al Mailath je bil eden izmed očetov oktoberske diplome in je spreviden mož, da bi zahteval Avstrijo na dva kampa razcepljeno, zato se po pravici misliti more, da ne bo silil Avstrije na pot dualizma". (N 1865, str. 220) Tudi Belcredijev nastop in Strossmayerjevi pogovori z njim in Mailathom o ogrsko-hrvaških zadevah so novičarju vlivali upanje, da dualizma ne bo. (N 1865, str. 260).

Istočasno, ko izraža novičar veliko zaupanje v Belcredijevo in Mailathovo ministrstvo, češ da bo to obvarovalo Avstrijo pred dualizmom, piše neki A. D. iz Kranjskega v rubriki "Narodne stvari" vrsto člankov z naslovom Glasi domorodni o novem času (N 1865, str. 254, 263, 270, 280, 287, 297, 304), kjer izraža približno iste misli o novem ministru. Glede bodoče ureditve Avstrije pa se navdušuje za narodni federalizem, zavrača pa historični federalizem, predvsem pa dualizem.

J Ko je bil kmalu nato objavljen nov datum bodočega hrvaškega sabora je novičar pisal: "S tem je izginil strah tistim, ki so trdili, da Hrvatje ne bodo več imeli samosvojega deželnega zbora, in sumili, da je prvi državnik in rodoljub hrvaški Strossmayer prestopil v madžarski tabor (N 1865, str. 276). Glavno odločitev glede dualizma je torej še vedno pričakoval od sabora, za katerega je upal, da bo v njem dobila

večino federalistična stranka, ki je bila za oktobrsko diplomu, in ne dualisti. V zvezi s tem piše novičar 17. oktobra 1865: "Na čelo današnjemu političnemu novičarju stavimo veselo in važno novico, da na saboru hrvaškem bode večina federalistična stranka in da se po nji pokopa avstrijskim narodom nesrečni dualizem. Dobro tako! Tedaj šele moremo svobodno dihati mi Slovenci, Čehi in vsi narodi slovan-ski" (N 1865, str. 344).

Tik predno je bil sabor končno sklican, je strah pred dualizmom ponovno zajel vse Slovanom naklonjene časnike; novičar je prinesel odlomek iz "Domobrana" in "Zukunfta" o zблиžanju madžarskih in nemških liberalcev in nevarnosti, da pade Belcredijevo ministretvo, ker sta grof Mailath in Esterhazy glavna nasprotnika federalizma. Novičar pravi: "Če se to zgodi potem bo zmagal dualizem, ki bo še hujši kot Schmerlingov centralizem." Ččprav je vedel, da je do sporazuma med strankama res prišlo, pri tem je citiral Deakov "Pešt Napolo" in nemško "Presse", pa je novičar še vedno mislil, da se bo stvar dala urediti na podlagi oktobrske diplome in s pomočjo hrvaškega sabora (N 1865, str. 362). Opozarjal pa je tudi na druga slaba znamenja kot n. pr. na to, da po Mažuraničevem odstopu ni postal Strossmayer njegov naslednik, kakor so Hrvatje pričakovali, ampak podmaršal Kušević, ki ga je "Domobran" prišteval med madžarone (N 1865, str. 370). Mažuraničev odstop s položaja "hrvaškega dvornega kancelara", ki se je že dalj časa pripravljval, novičarju ni bil nič po volji. O Mažuraniću je pisal, da noče nič slišati o zedinjenju z Ogrsko in da je za hrvaško avtonomijo (N 1865, str. 276). Ko se je pričelo govoriti o njegovem odstopu, je novičar pozival zagrebško in požeško županijsko skupščino, naj dasta Mažuraniću zaupnico, ki jo prav sedaj tako potrebuje (N 1865, str. 310). Za naslednika na to mesto je bilo več kandidatov, "Wand." se je navduševal za grofa Ladislava Fejakovića(?) (N 1865, str. 328), "Zukunft" pa za Strossmayerja. Novičar je bil seveda tudi za Strossmayerja "ker tudi za nas Slovence bi bila neprecenljiva sreča, ako v najbližnjem svetovavcu cesarjevem sedi mož, kateri, kakor mi sami pozna naše reve" (N 1865, str. 344).

Pričetek hrvaškega sabora 12. nov. 1865, je novičar toplo pozdravil in zapisal, da se sedaj vsa pozornost Avstrija obrača v Zagreb.

Tudi o delu tega sabora je novičar veliko pisal: Sabor je pozdravil starosta velikih županov Ivan Kukuljević in imenoval odbor, ki je po starem običaju šel po bana. Ban Sokčević je res prišel, toda njegovo branje cesarjevega pisma, kjer govori o ureditvi razmer do skupne države in Ogrske, ni vzbudilo posebnega navdušenja, tišina je bila splošna, ko je bral o skupnih državnih zadevah (N 1865, str. 378).

Novičar bi rad svojim bralcem čim-prej in čim-več povedal o delu sabora, vendar tudi njemu stvari niso bile popolnoma jasne, ker v saboru ni bilo enotnosti, zato jim skuša prikazati stališča posameznih strank: "Nasproti fuzionistični stranki, ki hoče, da se državno pravne razmere s celokupno državo razpravljajo solidarno z Ogersko, se je osnovala samostalna narodna stranka, ktera trdi popolno nezavisnost od Ogrov o tem vpašanji." O samostalni narodni stranki pravi Novičar, da je hotela imeti Strossmayerja za voditelja, zanj pa se je potegovala tudi fuzionistična stranka; "al slavni rodoljub, na kterega tudi mi Slovenci polno zaupanje stavimo, da se ne uda dualizmu, je odgovoril, da zaradi bolehnosti ne pride v noben sestanek, al tega si more narod v svesti biti, da se bo na vso moč boril na vsakem mestu in pri vsaki priliki proti dualističnim težnjam..." (N 1865, str. 386).

S samim delom sabora ni novičar nič kaj zadovoljen, že to pravi, da je slabo, ker manjka preko 100 poslancev in ker se spor vedno bolj zaostrojuje. Poroča tudi o tem, da sta bila na Dunaj poklicana ban in nadškof, obenem pa je šla na Dunaj tudi deputacija hrvaškega sabora s pritožbo proti banu, toda pri cesarju so bili sprejeti le nekateri člani deputacije. "Živo milujemo razpor in želimo srčno, da bi se vse poravnalo na blagor deželi". (N 1865, str. 402).

Ob koncu leta 1865 je novičar res naznanil "veselo novice, da tisti del narodne stranke, ki je dosihmal v združbi z madžarsko stranko bil, se vsled zdanjega, nji povolnjega vladinega postopanja utegne združiti z ostalo narodno stranko v eno edino narodno stranko, ki si bo na šelo svojega programa zapisala: celoto in avtonomijo trojedine kraljevine. In tako se zgodi kar smo zmerom rekli, da v rokah zagrebškega deželnega zbora je, da se odstrani pogubivni dualizen." (N 1865, str. 430).

Dokaz kako velik pomen so Novice pripisovale zagrebškemu saboru, je tudi to, da so v rubriki "Iz deželnih zborov" prinesle

daljši sestavek nekakega stalnega[⊕] zagrebškega dopisnika o hrvaškem saboru. Dopisnik v lepo zaokroženi obliki pripoveduje o sestavu in delu sabora in o glavnih perečih problemih, predvsem pa o sporu obeh strank. Tako je bilo bralcem iz tega dopisa še bolj jasno kaj se na Hrvaškem dogaja, kakor iz novičarjevih poročil, ki so zahtevala predhodno dobro poznavanje razmer. Dopisnik našteva nekaj splošnih podatkov o Hrvaški in Slavoniji, med drugim tudi to, da je v saboru 220 poslancev, da ima 70 (magnatov) velikašev pravico glasovanja v hrvaškem in ogrskem saboru, da je tudi Vojna krajina tretjič (1848, 1861, 1865) poslala 58 poslancev v hrvaški sabor, "namen je bil ta, da se vsaj do druge tretjine izpolni ime trojedine kraljevine, ter da se veča sila da narodu hrvaškemu. Tretja tretjina naj bi bila Dalmacija; al če-ravno je zagrebški sabor že prejšnjih let od bečke vlade zahteval zedinjenje te zemlje s Hrvaško, vemo kako je bilo do sedaj in tudi v najnovjih vladinih predlogih ni vidati volje, da bi se izpolnila ta želja." Govori tudi o strankah: "Od nekdanj sta v naši deželi bili dve stranki, ena se je bolje držala bečke nemške centralne vlade, druga pa požunske ogrske. Na sedanjem saboru ne bo 10 nessonistov, to je kateri bi mislili, da Hrvatje naj ostanejo le za sebe, neki znajo le dva; največji del ali pa skoro vsi magnati in bogateji aristokrati in mnogi drugi so za to, da se Hrvati zduže z Madžari; ž njimi se je v precej ozko zvezo spustil en del onih, ki so 1861. bili zoperniki te ideje. Druga stranka pa misli, da Hrvatom neka ožja zveza z Bečem boljja kaže, posebno, ker je Hrvatom priznati nekaj obših zadev s celo Avstrijo."

Vidi se, da je dopisnik zelo dobro poznal razmere, ker navaja celo razpoloženje preprostih ljudi: "Ako bi mi proste ljudi, ki jim ni mogoče na drugo misliti kot le na davke, sedaj šli izpitivat po redu, najdli bi, da si danes, ker jih je bečka doba od leta 1850 do sedaj skoro obsula z davki in papirjem, od zveze z Madžari zares obetajo zlatih časov." Toda dopisnik se boji, da bodo, če bi do tega prišlo, razočarani "in zopet drugam nosili svoje simpatije in nade."

Ko govori o delu sabora omenja predvsem spor obeh strank ob vprašanju volitev predsedništva. Kot kandidata fuzijske stranke omenja Kušlana, kot kandidata narodne stranke pa Mažuranića.

Neenotnost hrvaškega sabora skrbi omenjenega dopisnika prav tako, kakor novičarja. (N 1865, str. 391).

V letu 1866 je vsa pozornost novičarja še vedno posvečena hrvaškemu saboru in v zvezi z njim dualizmu.

31. januarja 1866 je novičar precej pomirjen in navdušeno zapiše: "Načelo današnjemu listu stavimo praveselo novico, da je deželni zbor zagrebški 28. jan. po hudi borbi z veliko večino glasov (140 za, 7 proti, 46 vzdržanih) sprejel Račkovo osnovo adrese kralju za podlog in temelj debate. Otrpljenega srca smo gledali poslednji čas v Zagreb, ko smo čuli o toliko razcepljenih strankah. Slava modrosti politični, slava domoljubju pravemu, da ni obveljal sklep, po katerem bi zmoglo magjaronstvo, bi bila propala trojedina kraljevina, bi gotovo bil dualizem v Avstriji, po njem pa gotovo nesreča vseh ostalih avstrijskih Slovanov. Sedaj nam zopet srce igra, da pridemo vsi na bolje!" (N 1866, str. 42) Toda prvemu navdušenju je sledilo hudo razočaranje po razpravi o adresi za katero ugotavlja novičar, da je dualistična in ker "glave une stranke, ktera je leta 1861 bila v manjini pri glasovitem čl. 42, kakor Rački, Mrazović itd., drže se letos Madjaronov, kateri so jih takrat pobijali in črtili. Una stran pa, ktera se sedaj zove narodna samostalna, sestaja veliki del iz činovnikov in oficirjev, ter jim je menda Mažuranić glava. Leta 1861 je bilo v deželnem zboru zagrebškem veliko govornikov v slovanskem federalističnem smislu, leta 1866 pa hudo malo ali le eden!" (N 1866, str. 60)

Ta očitak je bil prav gotovo upravičen, kajti 1861. leta se je na Hrvaškem res precej razpravljalo o federalizmu posebno v krogih Narodno liberalne stranke, saj so Novice takrat prinesle celo odlomek iz članka Dualizem ili federacija objavljenega v "Pozoru" (N 1861, str. 374), in federalistični program Strossmayerjevega advokata dr. Mirka Hrvata. ^(N 1861, 32)

Še vso poled 1866 prinaša novičar veliko poročil v zvezi s saborom (N 1866, str. 68, 76, 84, 92, 100, 116, 124) in predvsem obžaluje, da cesarjev odgovor na adresno ni odobril zedinjenih Dalmacije z ostalo Hrvaško in da tudi Krajina ostane. Vedno bolj tudi izgublja upanje, da bo mogoče dualizem preprediti. Nekoliko upanja dobi spet, ko da sabor dvanajstim poslancem, ki se bodo šli pogajati z Madžari (Rački, Mrazović, Šuhaj, Kušlan, Strossmayer, Klaić...) instrukcije, naj se držijo čl. 42 iz 1861. leta, ki varuje samoupravo trojedine kraljevine.

(N 1866, str. 92) Toda ogrsko hrvaška pogajanja, ki so se pričela aprila 1866 v Pešti niso uspela, ker Madžari spet niso bili pripravljeni dati enakopravnosti in ker je Dejsek še vedno vstrajal na dualističnem programu iz 1861. leta. (N 1866, str. 148, 156, 172, 180)

Kot največjo oviro za sporazum pa smatra novičar madžarsko zahtevo po Reki in ogorčeno zapiše: "Madžari Reko, Italjani Dalmacijo, kje je potem trojedina kraljevina?" (N 1866, str. 196)

Glede zadržanja Hrvatov na teh pogajanjih pa piše: "Mi sicer nismo pričakovali nič drugače, ker smo vedeli, da noben Hrvat ne bo šel na vrat na nos v madžarski jarem." (N 1866, str. 180)

Iz "Novičarja" izvemo, da je po neuspešnih pogajanjih hrvaška delegacija obiskala še cesarja na Dunaju in ga prosila, da bi se kmalu spet sklical sabor, ki je bil med pogajanja odložen. (N 1866, str. 204, 212, 220) Toda sabor ni bil sklican in zato novičar obupuje, češ "vse kaže, da dobimo duslizem". (N 1866, str. 308)

Potem je spet nekoliko potolažen, ko napove sklicanje sabora za 19. nov. 1866; "Sabor bo zelo važen za vse avstrijske Slovence, ker bo s praškim vred odločil federativno vprašanje avstrijsko." (N 1866, str. 350, 358) Toda upanje je zelo majhno posebno zaradi ogrske levica, kajti "še že Dejakovci nočejo nič slišati od 42. oddelka hrvaškega sklepa od 1861., kateri varuje samostalnost trojedine kraljevine, Hrvatom levica še te trohice ne privošči. Na vsak način bi tedaj Hrvati morali podložni biti ogrskemu ministertvu!" (N 1866, str. 376)

Ko se je potem sabor ras sestel, so Novice obveščale bralce z njegovim delom preko "Novičarja" (N 1866, str. 384, 392) poleg tega pa še v posebni rubriki "Novice iz deželnih zborov" (N 1866, str. 400, 410, 418, 427)

Pisec "Novic iz deželnih zborov" se zelo dobro zaveda nevarnosti dualizma in hudó napada Madžare. Primerja situacijo z letom 1848/49, ko so tudi Hrvatje reševali Avstrijo. Čudi se, kako da dunajska vlada ne spozna, da so ji Madžari sovražni še bolj kot 1848. leta, "Leta 1848/49 Magjari niso imeli svojih pregnancev in puntarskih čet na Laškem in na Pruskem, pa tudi ne svojih političnih mašetarjev na Francoskem, v letošnji vojski so pa madžarske čete Lahom in Prusom v boji zoper Avstrijo pomagale. Le ena misel nas nekoliko tolaži, zasrečta, da tudi cesar Ferdinand je Madžarom postave 1848. podpisal ter jim lastno ministertvo dovolil. Dunajska vlada je do sedaj vedno več moči pripuščala Madžarom, sedaj smo pa že tako daleč, da Deakova stranka tirja vse, kar še v ogrskih postavah leta 1848 ne baje." (N 1866, str. 400) Isti pisec se je tudi veselil "da zopet trojedina kraljevina reši Avstrijo" in da sta se obe stranki v saboru spet zedinili in pripra-

vili adresu kralju, kjer zahtevata ukinitve Vojne krajine, priključi-
 tev Dalmacije, odgovornost hrvaške vlade saboru, enakopravnost z Ogr-
 sko in za skupne zadeve centralni državni zbor, torej "popolno dr-
 žavno-pravno samostojnost trojedine kraljevine kakor 1861". Pisec
 tudi zagotavlja poslancem trojedine kraljevine, "da je izvrstna adre-
 sa vzbudila nepopisljivo radost po vseh slovenskih okrajnah" in
 čestita odboru, ki jo je sestavil in saboru, ki jo bo z večino sprejel.
 (N 1866, str. 418)

Novice so prinesle tudi celoten Strossmayerjev govor o
 omenjeni adresi iz katerega nam postane jasno, da je še vedno obsto-
 jala skupina poslancev z dr. Stojanovičem in M. Bogovičem, ki je bila
 proti pogajanju z Dunajem. (N 1866, str. 427)

Leto 1865 se je tako zaključilo v pričakovanju cesarjevega
 odgovora na hrvaško addresso. To je bilo še edino upanje, da dualizma ne
 bo, kajti o novem ministru Beustu pravijo Novice, da je naklonjen
 Madžarom in misli šimprej ustanoviti madžarsko ministrstvo. (N 1866,
 str. 419)

Kot smo videli doslej, je bilo zanimanje za Hrvate posebno
 pa za hrvaški sabor prav zaradi dualistične nevarnosti v zadnjih
 dveh letnikih Novic posebno veliko in ni slučaj, da prav 1865. pri-
 nesejo Novice tudi več sestavkov z naslovom "Kaj in kako so ogrsko-
 hrvaške županije" (N 1865, str. 404, 414, 424), kjer je govora o hrvaš-
 kih županijah in županijskih skupščinah in njihovih kompetencah. O
 namenu teh sestavkov pravi pisec J. Mc. (Janez Macun), da je želel
 "da bi se kaj teh starodavnih dobrih naprav prijelo enega ali dru-
 gega bralca Novic.

Sedaj, ko sem izčrpala glavno temo "Novičarja iz domaših in
 ptujih logov", bom poskušala ugotoviti še odkod je novičar dobil gra-
 divo za svoja politična poročila. Vsekakor je podatke pobiral iz raz-
 ličnih časnikov in so njegovi osebni komentariji razmeroma redki, ozi-
 roma jih je težko ločiti od mnenja dotičnega časnika, kajti prav zna-
 šilno je, da zelo rad navaja mnenja drugih časnikov. Le v zadevi hrvaš-
 kega sabora se je precej razpisal, to pa predvsem zaradi nevarnosti
 dualizma.

Zanimivo je tudi kako se spreminja novičarjev odnos do po-
 sameznih časnikov. Posebno dobro se to vidi v odnosu do "Pozora".
 "Pozor" je bil glasilo Narodno liberalne stranke, pričel je izhajati

1. oktobra 1860, urednika sta bila E. Vrbanić nato pa J. Perkovac. Njegov program so bile narodne zahteve iz 1848. leta ali kot je rekel Strossmayer "prosvjetom k slobodi", Okrog "Pozora" so se zbirali nekdanji ilirski narodnjaki in proti avstrijsko razporejeni madžaroni, od mladih pa M. Bogović, F. Rački, A. Starčević itd.⁵

1862. je bil "Pozor" ~~na~~ v ostri opoziciji proti banu Šokčeviću, ki ga je 1864. prepovedal.⁵

Zanimivo je, da Novice v začetku 1861. "Pozor" zelo priporočajo in hvalijo in jim je tudi lep vzgled političnega lista. (N 1861, str. 4, 5) Prav tako še na začetku 1862. prinesejo poseben "Poziv na naročbo" v hrvaškem jeziku. (N 1862, str. 8) V prvih dveh letih so skoraj vse politične vesti o Hrvaški povzete iz "Pozora", precej manj pa iz "Glasonoše", ki izhaja od 1861. v Karlovcu pod uredništvom A. Lukšića. Nekaj vesti je tudi iz "Narodnih novin" in nemških listov "Ost und West", "Agrar Zeitung" in "Wanderer".

1863. pa opazimo precejšno spremembo. Novičar ne jenlje več veliko poročil iz "Pozora", ampak več iz "Glasonoše" za katerega pravi, da se je polepšal in povečal, pa tudi iz "Ost und Westa", ko je ta prišel spet izhajati. Zagrebški "Pozor" je namreč vedno pogostejše prihajal v konflikt z režimom, njegov urednik je bil leta 1863 dva meseca v zaporu (N 1863, str. 184) in je bil zapleten v tiskarske pravde zaradi nekaterih člankov. Novičar poroča tudi, da je "Pozor" na podlagi že zastarlega tiskovnega zakona iz 1852. dobil prvi opomin od bana, nato pa kmalu še drugi opomin. (N 1863 str. 406, 424) Vsega tega pa Novice ne komentirajo, in niti enkrat se ne zavzemajo za "Pozor", tako kakor se vseskozi zavzemajo za dr. Tkalca, urednika "Ost und West". (N 1863, str. 88) Simpatije do Tkalca, ki je Hrvat po rodu, in do njegovega časnika so zelo odkrite in jasne. Novice priporočajo "Ost und West" 1863. leta še posebno zato, ker bo v naprej prinašal "politični razgled po svetu s posebnim ozirom na jugoslovanske zadeve," tako bo prinesel med drugim sestavek o umetnosti in slovstvu Jugoslovancev. (N 1863, str. 326) Novičar se sploh zelo ujema z mnenjem "Ost und Westa" in ko ta obtožuje "Presse", šeš da podtika škofu Strossmayerju naklepe sovnanja velikega jugoslovanskega kraljestva, so tudi Novice istega mnenjakot Ost und West, namreč da je to golo nestolcevanje. (N 1863, str. 398)

⁵

Enciklopedija Jugoslavije, 4, str. 78

To je obenem še en dokaz, da Pleiweisov krog niti pomisliti ni upal na kako politično zvezo z južnimi Slovani.

Toda vrnimo se k "Pozoru", ki ga je hrvaška dvorna pisarna marca 1864 prepovedala. Ob tej priliki je novičar zapisal: "Res je čudna usoda tega samostojnega lista, trikrat posvarjen, je bil potem tri mesece ustavljen, ko je po tre mesečnem molku, ko se ni mogel nič pregrešiti, imel zopet izhajati, je bil popolnoma prepovedan." (N 1864, str. 108) Kmalu po ukinitvi "Pozora" je pričel izhajati "Domobran" pod uredništvom Gj. Deželića. Z "Domobranom" je novičar brezdvoma bolj zadovoljen, saj pravi o njem, da zastopa nasproti "Pozoru" manjšino bivšega deželjskega zbora in zastopa stališče, da gredo poslanci na Dunaj v državni zbor pod določenimi pogoji. Po maccaju novičarja bo "Domobran" časopis hrvaške dvorne pisarne. (N 1864 str. 116, 174) Novičar torej ostro loči med Mažuraničovo Samostalno in Strossmayerjevo Narodno liberalno stranko!

V času kratkega sodelovanja Narodno liberalne stranke z Rauchovimi madžaromi, je bil 1865 "Pozor" spet obnovljen, nato pa 1867. ponovno prepovedan.⁶

Ko je novičar sporočil, da je "Pozor" obnovljen, pravi, da je sedaj glasilo fuzionistov in vidi se, da mu to ne ugaja. (N 1864, str. 378) Zelo všeč pa mu je, ko se obnovljeni "Pozor" kmalu prične zavzemati za združitve dela Narodne stranke, ki je doslej sodelovala z madžaromi, z ostalo Narodno stranko v enotno stranko, katere program bi bil "celota in avtonomija trojedine kraljevine". V letih 1865 in 1866 je "Pozor" služil novičarju spet kot glavni vir političnih dogodkov na Hrvaškem.

Če so pri političnih poročilih Novice marsikdaj zelo kratke in previdne, pa se mi nasprotno poročila o gospodarskem razvoju na Hrvaškem zdijo zelo resna in nepristranska.

Foglejmo o čem pišejo. V vseh letnikih, ki jih obravnavam, se vrstijo poročila o dobrih in slabih letinah in predvsem o ceni žita. Stalna tema v teh letih so tudi razprave o razvoju železnic. Zlasti gre za gradnjo železnice Sv. Peter - Reka (N 1863, str. 32) in železnice Zemun-Sisak-Karlovac-Reka (Novi-Senj). (N 1862, str. 120; 1863, str. 48)

6

Enciklopedija Jugoslavije, 4 str. 78

Ko je bila 1862. zgrajena železnica Zidani most - Zagreb - Sisak, novičar z navdušenjem piše, da bo vožnja od Zidanega mosta do Zagreba trajala le tri ure, šudi pa se, kako da otvoritev te železnice 1. okt. 1862. ni bila nič slovesna. (N 1862, str. 340)

O gradnji železnic sta pisala tudi W.C. Zupan in Josip Pleiweis vsak po en članek z naslovom Železnice nam je treba (N 1864, str. 364, 374). Zupan naglašja potrebo železnic predvsem zaradi trgovine in izvoza nekaterih pridelkov, da se ne bo dogajalo več tako kakor doslej, da je v Banatu vagon žita stal 2 gold. in še ni bilo kupcev, v Londonu pa je bil 20 krat dražji. Pritožuje se, ker Avstrija ni poskrbela za izvoz in priporoča zato predvsem gradnjo treh železnic: Sv. Peter-Reka, Reka-Karlovac-Sisak in Sisak-Osijek-Vinkovci-Zemun. Pisec naglašja, da bi se tako zahodna Evropa povezala z Jadranskim morjem in Carigradom, Banat bi lahko prodajal svoje žito, Slavonija bi izvažala les, Reka in Trst pa bi se še bolj uveljavili kot pristanišči. Zupan predlaga tudi železnico do Črnega morja in sicer iz Beograda preko Sofije, Odriasa in Carigrada. Seveda mu gre pri tem predvsem za koristi Avstrije, ki naj usmeri svoje izdelke (n.pr. železarske) v južne dežele.

Josip Pleiweis pa dodaja Zupanovemu predlogu še zahtevo po železnici Ljubljana-Karlovac preko Čraomlja, če pa to ne bi bilo mogoče, naj se pa vsaj reška železnica proti Karlovcu gradi blizu Matlike in Čraomlja. (N 1864, str. 374)

Ob zgraditvi železnice Zagreb-Karlovac julija 1865, Novice z velikim navdušenjem pišejo, da prevozi brzovlak to progo v 1/2 ure (N 1865, str. 188), nek dopisnik iz Zagreba pa je ob tej priliki poslal Novicam poseben dopis posvečen poskušni vožnji na novi progi (1865, str. 178).

Z gradnjo proge Reka-Zemun pa ni šlo tako gladko. V Novicah zasledimo, da se je celo dr. Toman v državnem zboru zavzemal za reško-zemunsko železnico ("Hrvatom tako potrebno" (N 1865, str. 204)). A ne samo Hrvatom, ampak tudi Slovincem bi železnica koristila, zato je razumljivo, da se celo v državnem zboru potegujejo zanjo.

Sploh se na gospodarskem področju kažejo močne težnje po medsebojnih stikih. Tak primer je n.pr. obisk ljubljanske gospodarske delegacije v Bleiweisom in Terpiac-m na Šalu, v Zagrebu in obljuba,

da bodo od slej sodelovali na vseh gospodarskih skupščinah. (N 1862, str. 403, 411).

Posebno veliko pa pišejo Novice o hrvaškem gospodarstvu v letih 1863 in 1864, v zvezi s pripravami za veliko gospodarsko obrtniško razstavo v Zagrebu. (N 1863, str. 88; 1864, str. 142, 264) Razstava je bila od 18. avg. do 15. okt. 1864 in o njej je novičar zapisal: "Velik in hvale vreden je trud, ki se žrtvuje za izložbo, da se pokažejo svetu plodovi jugoslovanskega uma i dlana". (N 1864, str. 271) Obisk razstave je presegel vse pričakovane meje, Novice ne morejo skriti svojega navdušenja. (N 1864, str. 290, 311) Poročajo tudi, da je ob zaključku Ivan Mažuranić podelil nekaterim razstavljalcem kot priznanje svetinje in šastna pisma. (N 1864, str. 346) Med odlikovanimi je bil tudi Valentin Pleweis iz Karlovca, po rodu Slovenec in Novice povdarjajo, da je Slovenija na to priznanje lahko ponosna. (N 1865, str. 178).

Odmev na zagrebško razstavo je bil po vseh slovenskih deželah zelo velik. Predsednik Kranjske industrijske družbe Fidelij Trpinac je v pismu Novicam izrazil svoje navdušenje takole: "Radoščen sem zapazil, da 3833 domačinov je poslalo svoje priidelke in izdelke v razstavo, ki so s tem razodeli, kako živo jim je mar za čast domovine njihove. Recite Novice vsem Slovincem, da potujejo v Zagreb, da vidijo imenitno razstavo, ki tudi nam najbližjim sosedom ni brez koristi." (N 1864, str. 376) Razstavo je po obisku priporočal v Novicah tudi ljubljanski župan dr. Costa. (N 1864, str. 322)

Z razmerami poljedelstva in živinoreje na Hrvaškem so bili bralci Novic še posebno dobro seznanjeni v letih kuge 1862, 1863 in 1864. Ko se je govorna kuga koncem 1862. leta pričela širiti iz Poene v Vojno krajino in na Hrvaško, so bile slovenske dežele prav tako v veliki nevarnosti, zato so pričele Novice prinašati stalna poročila o kugi na Hrvaškem in v Vojni krajini. (N 1862, str. 396, 405, 413, 425, 433, 441)

Leta 1863., ko je bila kuga na višku, so bila poročila o kugi na Hrvaškem, razen v dveh številkah Novic, stalna. Ker je bila meja med Hrvaško in Kranjsko zaprta, so se na Dolnjaškem pričele pojavljati želje, naj bi se meja spet odprla, kar sta bila trgovina in promet zelo prizadeta. Vendar pa so bile Novice odločno proti temu, povdar-

jajo, da je bila Krajska doslej obvarovana kuge prav zaradi zaprte meje. (N 1863, str. 29) Žal pa kuga tudi Krajski ni prizanesla zaradi neprevidnosti in malomarnosti nekaterih ljudi. (N 1863, str. 129)

Prav tako so Novice odobravale prepoved karlovških sejnov, kajti od tu se je po njihovem mnenju kuga širila na Reko, Trst, po civilni Hrvaški in Vojni krajini. (N 1863, str. 153).

Na naslovni strani so prinašale Novice stalna poročila c.kr. nameštništva za Hrvaško in Slavonijo in c.kr. deželne general-komande za Vojno krajino celo z natančnimi številčnimi podatki.

Poleg golih podatkov o kugi pa so nekateri članki in dopisi zelo dobro seznanjali bralce Novic z življenjskimi razmerami na Hrvaškem, za primer naj navedem samo odlomek iz sestavka "O govaji kugi nadalje", kjer je rečeno: "Še bolj pomilovanja vredni bi bili naši hrvaški sosede, ako bi se pri njih kuga razširila. Unstran Kolpe namreč so Delnice, Mrkopalj, Lokve jako velika sela, ki imajo goved na tisoče. Vse njihovo imenje in premoženje obstoji v govedih". (N 1863, str. 295) Taka in podobna poročila so veliko prispevala k poznavanju hrvaških razmer, ljudje so jih prav gotovo brali bolj kakor bi brali kakšne poučne članke, saj je skupna nesreča zanimanje za bratski hrvaški narod še poglobila.

Najpomembnejša rubrika v Novicah se mi zdijo "Dopisi", ki zavzemajo zadnje strani lista, prihajajo pa iz različnih krajev Slovenije Hrvaške, Srbije itd. Še danes so dopisi prav zanimivo branje, ker nam podajajo živo sliko dobe in ker prinašajo včasih tudi nesprotujoče si članke, tako da mora posredovati celo urednik. Naj navedem samo en tak primer. Dr. Ž. je obiskal Zagreb in objavil v Novicah vrsto prispevkov z naslovom Tri dni v Zagrebu (N 1863, str. 318, 324, 342, 359), kjer je med drugim tudi našel vprašanje zakaj Slovenci niso sodelovali v programu ob otvoritvi gospodarske razstave 18. avg. 1863. Dr. Ž. zvrča vso krivdo na "Kolo", češ da je presamooblastno ravnilo. Stvar je bila v tem kolikor lahko povzame iz drugih poročil v Novicah, da je "Kolo" povabilo ljubljanske in druge čitalnice, pevska društva in Južni sokol na veliko pevsko prireditev ob otvoritvi razstave. Slovenska društva so vabilo z veseljem sprejela,

potem pa se je nenadoma izvedelo, da je mestni župan "Kolu" prepovedal svečanost. To je vzbudilo pravej nezadovoljstva med dopisniki Novic, oni so zagovarjali "Kolo", ki je samovoljno poslalo vabila, drugi pa ne. (N 1863, str. 211) Ko je sedaj še dr. Ž. zvalil vse krivde na "Kolo", se je oglašil nek član tega društva in napadel dr. Ž.-ja. Vmes je posegel urednik s pripombo, da pisca Blankov Tri dni v Zagrebu dobro pozna in da bi bilo južno slovanstvo presrečno, če bi imelo velike takih hrvate in slavenofobov (verjetno je mislil reči slavenofilov), kajti pisma so polna živega spoštovanja do južnih bratov. (N 1863, str. 390)

✓ Glede dopisnikov moram povedati še to, da imajo Novice na Hrvaškem več stalnih dopisnikov, ki so po redu Slovenci, med priložnostnimi dopisniki pa je tu pa tam tudi kak Hrvat.

Stalni dopisniki so predvsem iz Zagreba (šifre: C-v, A.K.C., K.Ž., J.Mc., -š) in iz Karlova (L.K.M., S.L.Lopašić) pa tudi iz Reke, iz Kastva v Istri, iz Varaždina, "Od Save", "Od hrvaško slovenske maje", iz Čabra itd. Za nekatere stalne dopisnike sem poskušala ugotoviti kje so, če so se podpisali z začetnicami imena in priimka, težje ali skoraj nemogoče je bilo seveda ugotoviti avtentičnost, če so se podpisali z znaki, kakor n.pr. S, +, Nr. 11, ⊕, ⊙, ^{ovaruza za kolo}

Zanimala pa me je posebno vsebinska stran dopisov, zato pogledajmo o čem pišejo. Že na prvi pogled lahko ugotovimo, da se precej pestri, tako pišejo o političnih, gospodarskih, kulturnih in drugih vprašanjih, seveda nekateri več o političnih, drugi več o kulturnih, to je pač odvisno od posameznikov in od dogodkov, ki so v določenem obdobju bolj ali manj aktualni.

Tako v letu 1861 dopisniki poročajo o debatah v hrvaškem saboru (N 1861, str. 146, 202, 222, 236) in o vprašanju ureditve odnosov Hrvaške do Dunaja in Pešte. Mnogokrat se dopisniki velike jasneje izražajo kakor novišar in zavzamejo res neko določeno stališče do problema, ki se rešuje. Za primer naj navedem samo dopis K.Ž., ki glede rešitve hrvaških odnosov do Dunaja in Pešte navaja tri predloge:

- 1) predlog osrednjega odbora,
- 2) predlog poslancev zagrebškega mesta,
- 3) Kvaternikov predlog.

Medtem ko sta prva predloga za zvezo z Ogrsko pod posebnimi pogoji, je Kvaternikov predlog, ki je osnovan na historični podlagi, proti vsem kompromisom z Dunajem in Pešto, "ampak neposredno z ustavnim kraljem

samim se v pogovore in dogovore puščati." K.Ž. poudarja, da si je Kvaternik zagotovil s tem predlogom slavno mesto v zgodovini jugoslovanstva in da se bo morda že kmalu pokazalo, da je imel prav edino on (N 1861, str. 208). Novišar je bil, kakor smo videli drugačnega mnenja. K.Ž. pravi dalje "Kvaternik tudi nas Slovencev ni pozabil, če bi se hoteli priključiti", zdi se, da je dopisnik naklonjen tej ideji.

Dopisniki v letu 1861 zahtevajo še priključitev Reke (N 1861 str. 23) in Dalmacije (str. 31), istrski dopisniki se pritožujejo nad Italjani in jih primerjajo s poturicami v Bosni in Hercegovini (str. 56) reški dopisniki smatrajo Mađžare kot glavne sovražnike (str. 209). Veliko dopisov se ukvarja s vprašanjem Jugoslovanske akademije (N 1861, str. 150, 194, 200, 245), ki je položil temelje 10. dec. 1860 z darovnico 50.000-gold. Josip Jurij Strossmayer. Nek hrvaški uradnik se pritožuje, ker iz Kranjskega vračajo uradne dopise pisane v hrvaščini, češ da jih ne razumejo, in zahtevajo dopise v slovenskem ali nemškem jeziku. Podoben primer najdemo še enkrat kasneje in tedaj je urednik v podbrtni opombi zapisal, da bi se moralo v šolah učiti več živih jezikov. (N 1865, str. 162) Izgleda, da ga je bilo sram zaradi takega stališča nekaterih slovenskih uradnikov do hrvaškega jezika. Zelo veliko dopisov 1861. leta govori o izganjanju slovenskih uradnikov iz Hrvaške, kjer so uvedli v šolah in uradih domač jezik. Dopisnik A. T. k odgovarja na pisanje Novic, češ da se na Hrvaškem slišijo gesla "Ven s Kranjci" in zagotavlja, da gojijo Hrvatje do Slovencev veliko prijateljstvo in da preganjajo le tiste Slovence, ki vstrajajo pri nemškem jeziku in nasprotujejo uvedbi hrvaškega jezika. (N 1861, str. 32)

Zanimiv je tudi dopis skupine Slovencev iz Zagreba, ki so pisali Novicam, kako so se z veseljem oprijeli hrvaškega jezika in da očitno, češ Kranjci so bili krivi vpeljave nemškega jezika ni upravičen. (N 1861, str. 54). Isti problem našenja dopisnik Zagorski, ki je na izletu v Karlovcu ugotovil, kako je močna je pri Hrvatih narodna zvestost, tuji uradniki so se morali v treh mesecih naučiti hrvaškega jezika, nečutarji so bili takoj izgnani, zaradi pomanjkanja služb pa so tuji uradniki vedno bolj prisiljeni iskati zaposlitve drugje. Zagorski se sprašuje, kdaj bodo tudi Slovenci šli po isti poti. Tako dopisniki kot novišar velikokrat stavljajo Hrvatje Slovencev za vzgled kar se tiče vpeljave domačega jezika in navajajo take primere kot n. pr. da so trem notarjem v Zagrebu in Smoboru vzeli službe, ker niso znali hrvaškega jezika.

podobno se je zgodilo dvema advokatoma na Reki. Ob teh primerih se Novice sprašujejo, kaj bo na Slovenskem s takimi notarji in advokati. (N 1861, str. 256, 374)

Skupna značilnost vseh dopisov te vrste je veliko sovražstvo do namškutarjev, posebno so napadli vedenje dr. Jarca na Hrvaškem, hvalili pa so zavedne Slovence prof. Erjavca, Trdino, Valjavca, "ki so še sedaj na Hrvaškem in delajo čast Slovincem". (N 1861, str. 202)

Dopisniki, ki dajejo Slovincem za vzgled visoko narodno zavest Hrvatov, priporočajo obenem naj jih Slovenci posnemajo tudi glede šolskih knjig. Naglašajo, da so bile hrvaške šolske knjige pripravljene v rekordnem času in se po zakonu morajo tiskati doma. (N 1861, str. 342, 350). Dopisnik iz Reke primerja razmere v gimnazijah na Slovenskem, "kjer slovenščina še vedno drobtine pobira", z razmerami na Hrvaškem in pravi, že se je tako hitro lahko preuredila reška gimnazija in druge še do lanskega leta nemške gimnazije na Hrvaškem, zakaj se to ne bi moglo zgoditi v Ljubljani, Mariboru, Celju, Novem mestu itd., ko vendar Slovenci veliko manj zahtevajo. Kar zmorejo Hrvatje, zmorejo tudi Slovenci, zaključuje dopisnik. (N 1861, str. 428).

Taki dopisi so bili vsekakor za Slovence, ki so se šele borili za to, kar so Hrvatje že imeli, velika spodbuda, obenem pa kažejo visoko spoštovanje in občudovanje do Hrvatov. Tudi uredništvo Novic je z veseljem pozdravilo vest, da so se Slovenci tako hitro naučili hrvaškega jezika; glede šolskih knjig pa pravijo, da ne bo problem, prav tako ne bo težko dobiti učitelje, ker vedno lahko pokličejo domov tiste, ki so v službi na Hrvaškem. (N 1861, str. 268).

Podobno tematiko obravnava tudi že omenjeni dr. Ž. v svojih prispevkih "Tri dni v Zagrebu" (N 1864, str. 317, 359, 399). Zanimivo je, kako hvali hrvaške spravodnike na vlakih, ki govore hrvaško in ne tako kot na železnici Trst-Maribor le nemško. Navdušen je tudi nad hrvaškimi uradi, kjer je med Hrvati tudi nekaj Slovencev in vse lepo govore hrvaško, "tedaj mladina slovenska! le uči se karljivo narečja naših sosednih bratov in ni se ti treba bati pomankanja kruha, kajti Hrvat je črti Slovenca, le ktare je spoznal za odpadnike slovenskega naroda; taki so pred malo leti slovensko ime pri Hrvatih v nečast pripravljali, kajti zahtevali so v svojem času narodnost pri Hrvatih tako, kakor

so ji sedaj protivniki pri nas". Navdušuje se tudi nad hrvaškimi gimnazijami, kjer je nemščini oúmerjen le tak prostor, kot pri nas slovenščini. Tudi stanje gledališča je razveseljivo, saj igrajo dela prevedena v hrvaški jezik. Zelo mu ugaja, da hrvaška mladina tako rada poje slovenske pesmi posebno Jenkove. Vaš nemščine se sliši le med obrtniki in v gostilnah in v tem, pravi dopisnik, je velika razlika med Ljubljano in Zagrebom.

Medtem ko so v letu 1851 dopisovali iz Hrvaške K.Ž., C-v, L.K.M., se jim v letu 1852 pridružijo še prof. Macun s Slovstvenimi stvarmi, Valentin Zarnik z literarnimi prispevki in morda tudi z dopisi, neki Miroslav iz Reke (N 1852, str. 182, 186, 190) in neki Š (N 1851, str. 155, 190) ter Ludvik Tomšič (N 1852, str. 354).

Še vedno obravnavajo problem tujih uradnikov, vprašanje Akademije, obsodbo Kvaternika (N 1852, str. 156), razpravljajo o železnicah, o proslavi obletnice Jelačićeve smrti, o slavnosti na Grobniškem polju, kjer so bili 1242. leta porašeni Tatarji (N 1852, str. 190). Posebno velikokrat je v tem letu omenjeno "pobiranje milodarov za Črnogorce in Hercegovce" na Hrvaškem (N 1852, str. 254, 262, 259, 270, 280, 298) in to, da so nekatere hrvaške županije poslale cesarju prošnjo, naj Avstrija opusti Turkom prijazno politiko in stopi na stran kristjanov kot nekoč pod Leopoldom I. Nek dopisnik pravi, da namški šasniki pojejo slavo polmesecu, do kristjanov pa nimajo usmuljenja zato, ker so Slovani, "ki bi jih radi v žlici vode utopili" (N 1852, str. 251).

V naslednjih dveh letih 1853 in 1854 govorijo dopisi o starih stvareh, o Jugoslovanski akademiji, o "Kolu", o železnicah, o gospodarski razstavi, veliko manj pa o političnih stvareh. Nek dopisnik se zato opravičuje, češ da v političnem življenju nima kaj povedati, ker vse miruje. (N 1854, str. 410).

V letu 1855 je posebno delaven dopisnik Nr. 11. To po mojem mnenju ni nihče drug kot Ferdo Kočever-Žavčanin, kar sklepam iz nekaterih osebnih podatkov, ki jih je navedel v članku "Spomini na Bachove čase" (N 1855, str. 264). Žavčanin je vsekakor dobro poznal hrvaške razmere, saj je bil tu že od 1853, zato so njegovi dopisi še toliko bolj pomembni. Poroča o vsem mogočem, o gledališču, o Jugoslovanski akademiji in vsučilišču, o tem, da se bo Matica ilirska pridružila Jugoslovanski

akademiji in o pevskem društvu "Kolu", ki bo odslej pelo le v hrvaškem jeziku. Dalje poroča o delu banske konference, kjer pa pogrša Mirka Bogovića, "ki je doslej vedno dokazal, da mu je veliko mar za blagor in napredek naroda", (N 1865, str. 37), o pripravah za sabor, o volitvah in o strankah (N 1865, str. 184, 241). Vse to pravzaprav ni nič novega, ker je o vsem tem pisal že novišar. Pač pa je zanimivo poročilo o preseljevanju Bosancev v Slavonijo in Hrvaško, ki je vsaj kolikor lahko verjamemo dopisniku doseglo 1865. leta velik obseg. Nr. 11 pravi, da se je v zadnjih 10 mesecih preselilo več Bosnjakov, kot v vseh zadnjih 10 letih. Samo v aprilu 1865 jih je prišlo okrog 1700, "mora biti res velika stiska, če se knez odloži, da zapusti svojo zemljo in hišo... Po zapuščenih vaseh se naseljujejo Čerkezi in drugi azijski narodi. Pri vas se nabirajo denarji s katerimi se kupujejo zamorški iz suženstva, za sužne narode ne ~~Turške~~ Turške, ki so nam brati po krvi in po veri, za te nimamo ne enega krajcarja!" (N 1865, str. 184) Nr. 11 je imel prav, saj na Slovenskem niti 1862., ko je bila na Hrvaškem velika akcija za materialno pomoč kristjanom pod Turki, niso nič ukrenili.

1866. leta se oglašča največ dopisnik "Od Save"[⊕], ki poleg drugega razpravlja o hrvaški dvorni pisarni, kjer je prišlo do spremembe po Mašuraničevem odstopu. Do stare dvorne pisarne je precej kritičen in pravi, da niti v 5 letih ni mogla urediti Akademije in vaeučilišča, to kar najbolj zanima južne Slovence: "Radovedni smo ali bo nova kancelija bolje skrbelo za naše stvari kot preslavni pesnik Čengić Age?" (N 1866, str. 372)

Dopisnik "Od Save" je našel tudi vprašanje "slovenskega programa", kakor so nemški centralistični listi imenovali nek dopis v "Slovincu". Tu je mišljen ali kak Svetšev članek, še bolj verjetno pa gre za prispevek dopisnika "Od Savine", Vošnjaka, ki se je zavzemal za južnoslovensko skupino v federalizirani Avstriji.⁶

Dopisnik v "Slovincu" razpravlja o tem, ali je danes še mogoča politična združitava Slovencev in Hrvatov. Kaže, da je dopisnik Novic "Od Save" ~~sicer~~ naklonjen tej združitvi, kajti pravi: "Zapeklo nas je tu-

6

Ivan Frijetelj: Slovenska kulturnopolitična in slovenska zgodovina, Ljubljana 1956, II, str. 464.

kajšnje Slovence, ker smo dobro znali, da bodo Hrvati ga odbili, ker med nekaterimi praktičnimi rešmi je veliko nepraktičnih misli," obenem pa se strinja s "Pozorom", ki je ob vprašanju zveze med Slovenci in Hrvati zapisal, da na to ni misliti, dokler ne bodo urejene razmere med Hrvati in Madžari. V zvezi z omenjenim programom je dopisnik še dejal: "Če pa kdo idealom, ki se bodo morebiti za 20 let šele mogli razvijati, hoče dati ime programu, široko mu polje!... Ker tedaj to pitanje še nikakor ni dognano do zrelosti, imajo Slovenci tem svetlejšo dolžnost, da na narodno-književnem polju delajo..." (N 1866, str. 382)

Kakor smo videli doslej Novice političnemu povezovanju s Hrvati in sploh z južnimi Slovani niso naklonjene, z izjemo morda dopisnika "Od Save", veliko bolj so naklonjene gospodarskemu, še bolj pa, kakor bomo videli iz sledečih odstavkov, kulturnemu povezovanju.

Ene oblike kulturnega sodelovanja bi bila v okviru Jugoslovanske akademije in bodočega zagrebškega vseučilišča. Akcijo za doseg teh dveh ciljev lahko zasledujemo v Novicah od 1861. do 1867. Novice dajejo Hrvatom ne le moralno, ampak tudi materialno podporo s tem, ko pozivajo svoje naročnike in vse zavežne Slovence naj denarno podprejo uresničitve obeh ustanov. (N 1861, str. 150; 1866, str. 381) Odziv je bil precejšen in Novice so pridno pobirale in objavljale v obliki poimenskih seznamov slovenske denarne prispevke za Jugoslovansko akademijo. Med imeni podpornikov so večinoma znana imena bogatih ljubljanskih meščanov, trgovcev, posestnikov, inteligence itd. Najvišji prispevki posameznikov so bili do 50 goldinarjev. (N 1861, str. 281)

Z Jugoslovansko akademijo je bilo neločljivo povezano ime djakoveškega škofa Josipa Jurija Strossmayerja, ki ga Novice imenujejo velikega mecena in dobrotnika in proslavljajo vsa njegova dejanja tako na kulturnem kot na političnem polju.

V Novicah je o Jugoslovanski akademiji največ pisal Kočevar-Žavščanin. Že 8. maja 1861. je v članku "Jugoslovanska akademija", razložil zakaj nam je ta potrebna. Pravi, da zato, ker smo Slovenci najhen narod ensko kot Hrvatje, Srbi in Bolgari, pri najhnih narodih pa literatura ne cvete tako kot pri velikih, kjer je širok krog bralcev.

Zato povdarja Žavčanin, da bi bilo potrebno, doseči slovatveno zedinjenje vseh južnih Slovencev. Ni pa se treba bati, da se bomo Slovenci s tem oprigeli sedanjega srbohrvaškega knjižnega jezika, kakor so to storili pred 15 leti Hrvatje in sprejeli koše nepravilnih oblik. Tega tudi "visoki daritelj" ne zahteva, ampak povdarja le, naj bi Jugoslovenska akademija združevala hrvaške, srbske, slovenske in bolgarske učene može, "da viečaju, kojim načinom imala bi se najpreče stvoriti jedna narodna knjiga na slavjanskem jugu." Način zedinjenja bo po mnenju Žavčanina "zlitje", kar je le še vprašanje časa. Pri tem se Žavčanin sklicuje na znanega jezikoslovca Kuralca, ki povdarja, da zlitje sorodnih narečij v en knjižni jezik ni nekaj novega, ampak so to nekateri narodi že uresničili.

Ker govori Strossmayerjeva darovnica o tem, da je treba najprej Slovence pritegniti "u kolo srbohrvaške književnosti" in šele potem Bolgare, pravi Žavčanin, da se bomo Slovenci za to priznanje najbolje oddolžili, "če bomo v prihodnje svojo mladjež pošiljali na zagrebško vseučilišče, kjer se bo seznanila z vrlo hrvaško mladino. Toda slovensko mladino je treba na to pripraviti!" zaključuje člankar. K temu je uredništvo Novic dodalo opombo pod črto, da je že sklenjeno, da se bo odslej v ljubljanski gimnaziji učila tudi hrvaščina in arbščina. (N 1861, str. 150)

Isto stališče kot Ferdo Koševar-Žavčanin glede knjižnega jezika, namreč bližanje književne slovenščine, srbohrvaščini zastopa 1861. leta v Novicah tudi nekdanji ilirec Matija Majer v dveh člankih Stanje Slovencev (N 1861, str. 88, 95), kjer piše: "Ne da se oceniti, kako koristno i polezno bi bilo za nas Slovence, ako bi svoje narečje pomalo tako polepšali, da bi si z njimi (Srbi in Hrvatii) v književnom jeziku složili, što bi mi Slovenci napisali, bi se čitalo po Vsej Jugoslaviji, lahko bi se naše knjige razprodavale, ker bi ne imele za čitatelje nas več od 7 milijonov... Da bi se Slovenci složili s svojimi najbližjimi brati i susedi Horvati in Serbi, to bi nič ne bilo novega, tudi nič teškoga, v pravopisu smo se s Horvati uže složili, prva najvažnejša i najtežja stopinja k slogi je bila tako storjena. Primao se dela pri tej priči... Kto hoče pisati izkjučivo samo za Slovence, on naj piše i napred, kakor je pisal do sada." Tistim pa, ki bodo pisali "uzajmano" daje nekaj nasvetov, predvsem naj na mesto

slovenskega "O" pišejo "U" n.pr. soditi-auditi itd. (N 1861, str. 95)

Tudi ob priliki, ko se je v Novicah 1861. pretresalo vprašanje slovenskega parlamentarnega jezika, so avtorji svetovali, da je treba delati za bližanje s srbohrvaščino. Tako je n.pr. Cegnar predlagal, naj se piše tako kot govori, "bil" naj se izgovarja "bil" (N 1861, str. 386), sedem ko J. Gerčak svetuje naj se izgovarja "bio", "vuk", piše pa "bil", volk", da ostanemo pri slovenski slovnici, obenem pa se približamo Jugoslovanom. Potem pa še pravi: "Tudi Jugoslovani se bodo nam približali, kadar ne bodo več pisali kakor govorijo." (N 1861, str. 370, 376)

Elewis sam v te debate ni posegal, vemo pa iz nekega privatnega pisma Matevžu Hladniku 26. nov. 1860, da je tudi on upal, "da se izciki za jugoslovanske dežele edini književni jezik", seveda pa ne takoj ampak v nekem določenem času.⁷

Novice pa niso ostale samo pri takih predlogih, ampak so želele, da se Slovenci tudi praktično seznanijo s hrvaških jezikom in slovnico, zato so priporočale branje hrvaških knjig. Med takšne vrste literaturo, "ki jo vsek omikan Slovenec z rečnikom v roki lahko razume... obenem pa bi se slovenski čitatelji vedili narečja naših južnih bratov", uvrščajo Novice Macunov "Kratek pregled slovenske literature" (N 1863, str. 394) in brošuro Antona Kosa "Uspomena na Slovenijo" (N 1863, str. 163), Šulekovo knjižico o hrvaški ustavi (N 1861, str. 128) itd. Slovencem, ki bi se želeli učiti hrvaškega jezika priporočajo Novice še Macunovo slovnico hrvaškega jezika, ki je bila napisana prav s tem namenom.

Zelo so Novice priporočale tudi taka dela, ki so bila pisana v več južnoslovenskih jezikih, kot "Niz bisera jugoslovanskoga", kjer so bili zastopani slovenski, srbohrvaški in bolgarski jezik. (N 1864, str. 75)

Tudi sicer so kazale Novice veliko zanimanje za napredek hrvaške literature in časnikarstva in so objavljale v stalni rubriki "Slovstvene stvari" in "Jugoslovansko slovstvo" kratke ocene knjig in časnikov. Največ sta o tem pisala prof. Janez Macun in L. Tomšič.

7

Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Ljubljana 1956, II, str. 411

Od časnikov, ki so izhajali na Hrvaškem, so priporočale Novice v začetku predvsem "Pozor", ko pa je ta prišel v konflikt z režimom pa "Glasonošo", ki je s prilogo "Slovo in slika nastopil pot, ki nas Jugoslovane približuje" (N 1862, str. 42). Od ostalih časnikov cenijo Novice še "Narodne novine", "Gospodarski list", "Obče poslovne novine", "Vaše gore list" in "Karlovški viesnik".

1864. agitirajo za naročilo dveh novih časnikov, "Domobrana", ki je bil naslednik prepovedanega "Pozora" in "Sidro", ki je bil trgovsko gospodarski list. Mladinskih listov naj omenim "Torbico", ki je izhajala najprej v Ljubljani nato pa v Zagrebu in jo Novice priporočajo še posebno zato, ker ima polovico slovenskih sestavkov.

Zelo velik povdarek dajejo Novice direktnim kulturnim stikom s Hrvati. Veliko popočil govori o čitalniških prireditvah na Slovenkem, kamor so bile povabljene hrvaške delegacije. Ob takih prilikah se je nazdravljalo "jugoslovenski vzajemnosti in njenemu zastopniku Strossmayerju". (N 1863, str. 248)

Prav tako pišejo Novice, da so se tudi slovenske delegacije udeleževale hrvaških kulturnih manifestacij, posebno prireditev "Kola", ali raznih spominskih svečanosti kot n.pr. 1000 letnice prihoda Cirila in Metoda (N 1863, str. 204, 219, 230, 258) in velike proslave 300. letnice smrti Nikolaja Zrinjskega, kjer je Bleiweis na Strossmayerjevo zdravico odgovoril, da Slovenci, ki živijo na Hrvaškem "niso brez zasluge za lepo vzajemnost, katere se še dalje bolj razvija med Slovenci in Hrvati" in kako Slovenci, odkar se zavedajo narodnosti, "zmiraj se na slovenskem polju predvsem ozirajo na sosedne brate Hrvate, kako so brezbedne vojne sprejeli isti pravopis, se korak za korakom bližajo njihovu jeziku." (N 1866, str. 407)

Ob priliki takih spominskih proslav so Novice skoraj vedno prinesle tudi šlankе posvečene tistemu dogodku ali slavni osebi kakor n.pr. "Tristogodišnjica Nikole Zrinjskega" (N 1866, str. 396, 406, 415) in "Kaj je domoljubje" ob 100 letnici smrti Andrije Kačića Miošića (N 1861, str. 4).

Vse to kaže na veliko prizadevanje Novic, da bi čim bolj približale hrvaški narod Slovencev.

2. DALMACIJA

Dalmacija je bila v 60.letih še vedno enota zase v okviru Avstrije, z lastnim deželnim zborom, ki ni imel nič skupnega s hrvaško-slavonskim saborom. Kakor že 1848. leta, se v 60.letih spet pojavijo močnejše težnje po zedinjenju s Hrvaško. V zvezi s tem vprašanjem se je poostрила politična borba med italjansko stranko, ki jo je podpirala tudi avstrijska oblast, in pristaši nacionalnega zedinjenja s Hrvaško. Kako so se razvijali dogodki od 1861. dalje, najdemo v kratkem zabeleženo tudi v Novicah. Sicer Novice ne poročajo veliko o Dalmaciji, vendar pa dovolj, da nam postane situacija jasna in da vemo s kom Novice simpatizirajo.

O dalmatinskem deželnem zboru 1861. leta nam poroča Novičar, da ima večino "laška stranka" in da je poslal poslance v državni zbor na Dunaj. Ker so bili ti sami zastopniki italjanske stranke, so obljubili cesarju, da nočejo zedinjenja s Hrvaško. (N 1861, str. 156) Ravnanje italjanske stranke novičarju nikakor ni všeč, a ne samo v zadevi zedinjenja, ampak tudi sicer. Ko se je ta stranka potegovala za pravno fakulteto v Zadru, kjer bi se poučevalo v italjanščini, pravi novičar: "Ker je namen tega, da bi se italjanščina širila na škodo narodnega jezika in bi trpela akademija v Zagrebu, pa tudi vseučilišče v Gradcu in na Dunaji, se terdo nadjašo, da se zadarska akademija ne bo ne na državne ne na deželne stroške napravila." (N 1862, str. 87)

Popolnoma drugačen je odnos Novic do Narodne stranke in njenega voditelja Mihe Klaića. Novice v vseh ozirih podpirajo Narodno stranko in njen list "Il Nazionale" (kasnejši Narodni list), ki ga je pričela izdajati 1862. leta. Zanimajo se tudi za usodo Mihe Klaića, ki je bil obenem z J. Danilovim ob službo na zadarski gimnaziji. Ob tej priliki pišejo Novice: "Za Klaića, ki je znan za domovino zaslužen mož, se po deželi zbirajo doneski, da se mu izroči sjajna svetinja". (N 1863, str. 184)

1864, ko se je spet sestal dalmatinski deželni zbor, poroča novičar o burnih debatah, ko sta Klaić in Pavlinović zahtevala od vlade "ravnopravnost" jezikov", na kar je bil zbor razpuščen, še predno je dovršil delo. (N 1864, str. 124, 137).

Tudi v novem deželnem zboru, ki je bil nato izvoljen, je bila Narodna stranka v manjšini. (N 1864, str. 330). Ves potek dogodkov novičarju očitno ni všeč.

Največ pozornosti so Novice posvetile Dalmaciji v letu 1865, ko je v državnem zboru prišlo do spora ali naj se da benjskim frančiškonom državna podpora ali ne. Dr. Tomen je branil frančiškane, neglede na to, da ti niso volili poslancev, ki jih je predlagala vlada. (N 1865, str. 124). Potem so Novice prinesle članek "V brambo Jugoslovanov", kjer pisec dokazuje, da niti frančiškani, niti Dalmatinci niso sovražniki Avstrije, "aed ter ko italianisšini kujejo "unita Italia", terjajo oni zedinjenje Hrvaške in Dalmacije, ki sta se 1527. iz proste volje združili z Avstrijo." (N 1865, str. 68).

Zakor vidimo so Novice odločno na strani Narodne stranke, močno pa obžalujejo, da med Srbi in Hrvati v Dalmaciji ni soglasja, zato tudi lista "Glasnik Dalmacije", ki podpihuje to sovraštvo, ne cenijo. (N 1865, str. 116).

Cetlih poročil o gospodarskem in kulturnem življenju v Dalmaciji žal skoraj ni. Izvedemo le, da deluje Matica dalmatinska in da se pri njenem delu odlikuje dr. Klaić. (N 1865, str. 232).

3. SRBSKA VOJVODINA

V času Bachovega absolutizma sta sicer obstojali Vojvodina in Temiški Banat, toda le kot administrativni enoti, brez kakršne koli samouprave. Srbi, kakor ostali narodi v monarhiji, niso imeli nobenih političnih pravic; poleg tega sta bili obe oblasti razdeljeni tako, da nista obsegali le srbski nacionalni teritorij, ampak so tu živeli še Romani in Nemci. Decembra 1860. pa je cesar Franc Jožef ukinil Vojvodino in jo priključil Ogrski. Po tem dejanju se je položaj Srbov v Vojvodini še poslabšal. Ker so po zlomu absolutizma dobili nekaj političnih pravic, so obnovili borbo za avtonomijo dežele.

Po likvidaciji Vojvodine je dobila politika srbskih cerkvenih krogov in reakcionarnih elementov, ki so stali odkrito na strani dunajskega dvora hud udarec in vodstvo nacionalnega gibanja je v 60. letih prešlo iz rok reakcije v roke srbske liberalne boržnazije. Vodja srbske liberalne boržnazije je bil celih 20 let advokat Svetozar Miletić, dolgoletni član srbskega narodno cerkvenega zbora in poslanec v ogrskem saboru. 1861. leta je bil izvoljen tudi za podnačelnika Novega Sada. Napadal je vseko reakcijo, ne le v Avstriji ampak tudi v sosednji kneževini Srbiji in propagiral vstajo raje proti Turkom. Svetozar Miletić je zastopal novo politično taktiko za dosego avtonomije, namešč sodelovanje z naprednimi silami na Ogrskem, ki so bile prav tako v opoziciji proti Dunaju.

Leta 1866 je Miletić pričel izdajati časopis "Zastava", istega leta je postal tudi vodja Ujedinjene omladine srbske, organizacije, ki je bila ustanovljena na skupščini mladinskih organizacij v Novem Sadu 1866., na predlog dunajskega študentskega društva "Zora".⁸

Poglejmo sedaj koliko nam Novece poročajo o Srbih v Vojvodini v letih 1861 do vključno 1866. Priznati moram, da zelo pomenjkljivo in slabo v primeri s Hrvati. Poročila „Novičarja“ so zelo redka, in še kadar so, so zelo kratka in suhoparna. Tako si na podlagi teh slovenski človek ni mogel ustvariti neke določene predstave o Vojvodini in njenem političnem življenju. V letu 1861 je še nekajotic posvečenih Srbom v Vojvodini, potem pa vedno manj.

V začetku leta 1861 poročar "Novičar" o priključitvi Vojvodine in Tamiškega Banata k Ogrski, (N 1861, str. 9) toda brez vsake pripombe. Tudi o delu narodne skupščine v Karlovcih zasledimo troje poročil (N 1861, str. 92, 124, 212), izveemo da je predsednik skupščine patriarh Rajačić, in kakšne zahteve je skupščina postavila, namreč da se določi njihovo ozemlje pod imenom "srbska vojvodina" h kateri bi spadali vsi kraji in mesta v Bački in Tamiškem Banatu, kjer ima večino srbsko prebivalstvo, Srez in nekaj graničarskih regimentov. Vojvodina bi bila del Ogrske in bi imela z njo skupnega kralja, deželni zbor, zakone in centralno oblast. Imela pa bi svojo samoupravo v smislu dosedanjih ogrskih županij, svoj jezik v cerkvah, šolah, uradih, popolno neodvisnost v verskih zadevah, lastno višje (apelacijsko) sodišče. Na čelu uprave bi stal vojvoda in narodna skupščina. Na ogrskem deželnem zboru bi imeli srbski poslanci skupaj en glas in ne kot doslej vsak svoj glas. Na koncu pravi novičar, da je s tem podrobnim poročilom hotel ustreči svojim bralcem in jih seznaniti z razmerami "neoplenjenih brstov". (N 1861, str. 212). Toda v naslednjih letih je kaj skop s svojimi podatki in še celo Rajačićevo smrt in njegov pogreb Novice komaj zabeležijo; novičar je v nekaj besedah opisal Rajačićevo življenjsko pot, zaključil pa z besedami "Ost und Westa": "Da se je iskreno pogajal za blagor svojega naroda, nihče ne bo tajil, kdor ga je poznal, da se je pa marsikaterikrat uctil, pa mu bojo potočci lože oprostili kakor sošasniki." (N 1861, str. 422; 1862, str. 8).

Nekaj političnih vesti prinaša novičar spet v letu 1864 in sicer v zvezi s pripravami in zasedanjem narodne skupščine. (N 1864, str. 190, 206, 231, 264) o kateri pravi, da je Srbe razočarala, ker "ne bo obravnavna, ampak bo samo izvolila patriarha. Ko je bila skupščina sklicana, je novičar zabeležil zahteve liberalne stranke v skupščini, naj se še pred volitvami obravnavajo šolske, cerkvene in denarne zadeve, toda zasgal je predlog vlade in ostalo je samo pri volitvah. (N 1864, str. 264). Poročal je tudi o srbskih zahtevah v ogrskem saboru, da se županije v katerih žive Srbi omejijo po narodnosti in zahtevo po enakopravnosti jezika. (N 1864, str. 362)

Iz pisanja Novice v letih 1865 in 1866 se vidi, da se Srbi pravtako bore proti dualizmu in v tem jim dajejo Novice vso podporo.

Šele v letu 1866 Novice večkrat omenjajo dr. Miletića. (N 1866, str. 76, 172, 350). Toda omenjajo ga le kot poslanca na ogrskem deželnem zboru, "kjer je govoril v korist Slovanov".

Ker smo že tik pred dualizmom, je novičarju dobrodošel vsak zagovornik Slovanov, O Miletičevem predlogu za obrambo narodnih pravic nemadžarskih narodov na Ogrskem pravi, da je izvrsten. Nikjer pa ne omenja Miletiča kot voditelja Ujedinjene omladine srbske. Tudi same organizacije, ki je bila ustanovljena 1866, ne omenja. Le društvo "Zora" zasledimo v zvezi s svečanostjo na Vukovem grobu. (N 1864, str. 49).

O gospodarskem stanju v Vojvodini izvemo iz Novic nekoliko več šele 1863, ko razsaja kuga in ko hudo sušo v Banatu-žitnici Avstrije, občuti vsa država.

Novičar, ki prinaša poročila o suši, pravi da je žita tako malo, da se ga ne izplača niti žeti, ampak ga bo kar živina popasla, ker bo sicer še ta od lakote poginila. (N 1863, str. 193, 226). Novice pošejo tudi o tem, da je Kranjska industrijska družba svetovala, naj sejejo ajdo, da bo vsaj druga žetev nekaj prinesla. (N 1863, str. 227).

Po tej hudi suši, ko je trpela prazapprav vsa država nas ne sme začuditi, če v naslednjih letih velikokrat zasledimo poročila o letini v Banatu (N 1864, str. 146, 232, 248, 296) in o cenah žitu. (N 1865, str. 21, 225).

Dolgo časa Novice niso dobile nobenega dopisa iz Vojvodine, šele 1864 se pojavijo prvi trije dopisi, eden iz Banata (N 1864, str. 296), drugi iz Temišvara (N 1864, str. 146), tretji iz Novega Sada (N 1864, str. 410). Vsi trije govorijo izključno o gospodarskem stanju. Medtem ko dopisnik iz Banata hvali dobro letino, pa oni iz Temišvara toži nad revščino vlaških občin, kjer niti uradniki in učitelji ne dobivajo redne plače.

Tudi dopisi 1865. leta iz Banata govore o gospodarskem stanju. (N 1865, str. 21, 225).

Vsebinsko popolnoma drugačni pa so dopisi E. Č. (Emil Čakara) iz Novega Sada. 1865. leta hvali Davorina Jenka, glasbenega pedagoga v Fančevu, kjer je pripravil dve besedi in tako praktično seznanil in približal Slovence Srbom. E. Č. želi "čim več takih prilik, da bi se slovenska plemena med sebo spoznavala." (N 1865, str. 410). Drugi dopis pa je čisto političnega značaja. E. Č. napada "Zastavo", češ da se nagiba k nemško madžarskemu dualizmu, "res da nedosledno

toda po programu bi se morala tega držati." O ostalih časnikih pa pravi, da so za federalizem toda ne historični ampak narodni. Napada tudi urednika "Zastave" dr. Miletića, ki je iz neznanih razlogov odstopil od sklepov konference srbskih poslancev, čeprav je bil tajnik konference. (N 1866, str. 400).

Po takih poročilih so morali imeti Slovenci kaj mešane predstave o srbski politiki, komu so verjeli, ali novičarju, ki je hvalil dr. Miletića, ali Čakri, ki ga je napadal.

Tudi o kulturnem življenju v Vojvodini Novice zelo malo govorijo, razen kadar gre za kakšno prireditev, kjer je sodeloval Davorin Jenko, nanj so zelo ponosne. Prav tako izvemo zelo malo o novih delih na književnem področju, v primeri s Hrvati, kjer je bilo o tem ogromno pisano. Zanimivo pa je, da Novice priporočajo učenje srbskega jezika in sicer po Srbski gramatiki, ki je izšla v Pančevu 1863. Torej gre za isti pojav približevanja srbskemu jeziku, kot smo ga videli že pri obravnavanju odnosa do hrvaškega jezika.

Akcija za naročbo srbskih časnikov je razmeroma skromna, le dva časnika Novice priporočajo oziroma priporočajo njun urednik Emil Čakra sam in to mesečnik "Slovenko", namenjen slovstvu (N 1861 str. 5) in "Putnik", časopis za zabavo in pouk. (N 1863, str. 142).

Nikjer pa nisem zasledila, da bi Novice priporočale srbske politične časnike, čeprav se novičar poslužuje poročil iz "Srbobrana" in "Srbskega dnevnika". Zdi se mi, da o obeh nima preveč dobrega mnenja. O "Srbskem dnevniku" pravi, da odkrito pretresa ravnanje srbske vlade in je v Srbiji prepovedan, le knez Mihajlo ga je hotel naročiti zase, a mu ga niso poslali. (N 1864, str. 158) Ko je bil list kmalu nato prepovedan tudi v Vojvodini in sta prišla urednika Gjorgjević in Vukijević pred vojaško sodišče (N 1864, str. 272), je novičar sicer poročal o tem, ni pa navedel nobenih vzrokov, niti se ni spraševal po vzrokih za ta ukrep. O "Srbobranu" piše novičar v zvezi s svečanostjo na Vukovem grobu, ko je mladina sežgala 6. številko tega lista, "ker žali Vuka in može, ki so se postavili na čelo izdajanja Vukovih knjig" (N 1865, str. 49). Vsekakor Novice to dejanje mladine odobravajo, kajti Vuka tudi one zelo cenijo in pozivajo Slovence, naj se udeležijo narodne subskripcije za izdajo Vukovih del. (N 1864, str. 27).

4. S R B I J A

Od jugoslovanskih narodov izven Avstrije posvečajo Novice največ pozornosti Srbom v kneževini Srbiji.

Eno vrsto poročil o Srbiji prinaša "Novičar" in se pri tem poslužuje citatov iz "Srbskega dnevnika", ki izhaja v Novem Sadu, "Srbskih novin", "Trgovaških novin", "Vidov dana". Drugo vrsto poročil pa prinašajo dopisi na podlagi opazovanj dr. Janeza Kovača. Poročila obeh se v glavnem ujemajo, le da so Kovačeva veliko popolnejša, čeprav so po drugi strani precej režimska.

Poglejmo najprej dejansko stanje v Srbiji in ga primerjajmo s pisanjem Novic.

Leta, ki jih obravnavam, so bila leta prikritega absolutizma Mihajla Obrenovića (1860-1868), prikritega zato, ker je ves vladni sistem temeljil na zakonih. Kmalu po nastopu vlade je 1861. Mihajlo sklical narodno skupščino, ki je po njegovi želji potrdila nekaj osnovnih zakonov. Narodna skupščina je prenehala biti najvišja oblast v državi, odslej je bila samo še posvetovalno telo in se je sestajala le enkrat v treh letih. Člani državnega sveta so postali navadni uradniki, ki jih je knez nastavljal in odstavljaj po mili volji. Ministri tudi niso bili odgovorni skupščini ali državnemu svetu, ampak Mihajlu. Najmanj uspeha je imel Mihajlo z novim davčnim zakonom. Novi davek od premoženja, naj bi plačevali vsi, ki imajo kak dohodek. Predvidena je bila tudi prvič v srbski zgodovini eksekucija-prisilno sodno izterjevanje davkov. Toda odpor je bil tako velik, da vlada zakona ni mogla uveljaviti. Kot glavno nalogo si je Mihajlo zadal vojno s Turki, zato pa mu je bila potrebna vojska. S posebnim zakonom je 1861. ustvaril narodno vojsko, ki so jo sestavljali vsi Srbi od 20. do 50. leta. Kmet sicer proti narodni vojski ni imel nič, nasprotno to je ugajalo njegovemu patriotizmu in je bil tudi vsak čas pripravljen na vojno s Turki, toda vojaške vaje in manevri so mu bili zoprni, ker so ga ovirali pri njegovem vsakdanjem delu.⁹

Toliko se mi je zdelo potrebno povedati o notranjem položaju v Srbiji, kajti slika, ki si jo lahko ustvarimo na podlagi

"Novičarja iz domačih in tujih logov" o notranji politiki kneza Mihajla, je precej drugačna.

Novičar poroča o volitvah v skupščino (N 1861, str. 282), o delu skupščine v Kragujevcu in govoru kneza Mihajla. (N 1861, str. 290) Kneza opiše kot zelo simpatično osebo in ga hvali predvsem zato, ker je obljubil, da bo vlada pomagala deželi iz zaostalosti in proti Turkom, hvali pa tudi njegove nove zakone, ki jih je ta skupščina potrdila. Tudi o Ivanu Marinoviću in Iliji Garašaninu imajo Novice dobro mnenje. Ko sta bila konec 1861. izvoljena Marinović za predsednika starešinstva Garašanin pa za predsednika ministrstva, pravi novičar, da sta oba moža "krepkega značaja". (N 1861, str. 430)

O stanju srbske državne blagajne daje novičar zelo laskave izjave, ker pač verjame "Vidov danu". Pravi, da je blagajna na dobrih nogah in da narod rad plačuje doklade k davku, "ker vidi, da le za deželo dela knez, kar dela". (N 1863, str. 224) Vemo pa, da stanje vsekakor ni bilo tako ugodno, saj je morala Srbija sedaj vzdrževati moderno vojsko, davčna reforma pa ni uspela. Srbija je morala celo iskati posojila pri velesilah, od Rusije je dobila 200.000.-dukatov, kar pa ni bilo dovolj in je Mihajlo mislil tudi na posojilo iz Londona.¹⁰

1864. se je spet sestala srbska skupščina, to pot v Beogradu. O njej je novičar precej obširno poročal. (N 1864, str. 272, 298, 306, 322) Med drugim je prinesel tudi izvleček iz knezovega govora, o katerem pravi, da je bil sprejet z velikim odobravanjem, čeprav je bilo tudi nekaj medklicev. (N 1864, str. 298) Prinsša tudi poročilo o skupščinskih sejah, na katerih so poročali ministri kaj je vlada storila v vojaških, šolskih in drugih zadevah. Posebno poudarja novičar ugoden položaj učiteljstva v Srbiji, kar je bilo razvidno iz teh poročil, učitelji imajo letno 600 fl. in še stanovanje in kurjavo. (N 1864, str. 306) S tem je verjetno hotel opozoriti na slab gnotni položaj učiteljev v Avstriji, o čemer se je tudi v Novicah precej razpravljalo.

Medtem ko o delu obeh narodnih skupščin novičar razmeroma precej poroča, pa obeh političnih strank, konservativne in liberalne, ki sta nastopali v skupščini sploh ne omenja. Prav tako ne omenja karadjordjevske Majstorovićeve zarote 1863 proti knezu in njenih posledic, namreč propada Velikega sodišča.¹¹

¹⁰ Slobodan Jovanović: Druga vlada Miloša i Mihaila, str. 182

¹¹ Slobodan Jovanović: " " " " " str. 190-200

O neki zaroti proti knezu Mihajlu je pisal **dr. Janez Kovač** v enem izmed svojih dopisov, kjer pravi, da so "Srbske novine" vsak dan polne teh vesti. Uporniki so baje hoteli spuntati državni zbor in ubiti kneza na poti v Kragujevac. Nekateri pa so mislili zahtevati denarno pomoč od kneza Aleksandra (Keradjordjevića) in mu potem prodati državo. "Podpihovalce so pošiljali med narod, da bi ga proti knezu na orožje vzdignili! Hvala Bogu, da narod svojega kneza voli, kakor svojega očeta, in knez gre brez skbi povsod svobodno med narod." Tudi dr. Kovač ne more prehvaliti kneza Mihajla, ki je toliko storil za napredek kneževine in našteva celo vrsto reform in pridobitev od telegrafa in obveznega šolstva do armade. Prav zato, ker ima knez toliko zaslug za narod, se zdi dopisniku nerazumljivo, da je "Veliki sud" zarotnike oprostil in se mu zdi ukrep kneza, ki je predsednika Velikega sodišča in sodelavce vrgel v ječo, pravičen. (N 1864, str. 276).

V nasprotju z opisom notranje političnega položaja, pa so zunanje politični odnosi, posebno srbsko turški precej dobro opisani. Po Garašaninovih pogajanjih v Carigradu imajo Novice upanje na mirno rešitev odnosov, posebno ker to želita tudi ruska in francoska vlada (N 1861, str. 310), toda 1862. so se odnosi poslabšali (N 1862, str. 202, 210, 218) in novičar pravi, da vse druge novice niso nič proti temu kar se godi v Srbiji. Nato opisuje dogodek, ko je turška straža ubila nekega srbskega mladeniča, posledica je bila, da se razdraženo ljudstvo ni dalo več pomiriti in Beograd je postal vojaški tabor poln barikad. Sledijo poročila o pripravljenosti srbske vojske (N 1862, str. 238, 246, 254, 288) in o pogajanjih v Carigradu (N 1862, str. 298), potem o tuškem fermanu in pomirjenju s Srbi. (N 1862, str. 324, 348, 356) Po vsem tem novičar pravi, da vojne sicer ne bo, toda spor še ni poravnani, tudi srbsko vojsko so spustili domov, a še vedno vadi in je v pripravljenosti. (N 1862, str. 348, 396) Precej poročil govori o srbskem oboroževanju, o tem da orožje izdelujejo jetniki v Kragujevcu in da v Valjevu jetniki kopljejo rudo za topove (N 1862, str. 396), največ pa je govora o tem, da prihaja orožje preko Vlaške in Moldavije, kar drugim vladam ni všeč. (N 1862, str. 440, 448; 1863, str. 8) Tu je gotovo mišljena tudi Avstrija.

Napetost tudi v naslednjih letih ni popustila, Srbi so zahtevali predvsem, naj se turške posadke umaknejo iz srbskih mest. Toda

dosegli so le, da se je umaknilo civilno prebivalstvo, turške posadke pa so ostale še v štirih mestih: Šabcu, Beogradu, Smederevu in Kladovu, zato so se Srbi borili še naprej. (N 1865, str. 430)

O srbsko avstrijskih odnosih Novice vstrajno molčijo, kajti ti niso bili preveč dobri, ker je Avstrija podpirala Turčijo. Le enkrat zasledimo vest, da se odnosi izboljšujejo in da pride v Beograd spet avstrijski konzul. (N 1863, str. 80)

Z gospodarskimi razmerami in življenjem na vasi pa nas zelo dobro seznanijo dopisi dr. Janeza Kovača, ki se podpisuje kasneje dr. J. Podliščekov. Ta je prišel v Srbijo 1861. leta in se je naselil v Topčideru pri Beogradu. Že prvi dopisi nam odkrivajo slabe zdravstvene razmere v Srbiji in veliko pomanjkanje zdravnikov in živinozdravnikov. Dr. Kovač se zato obrača na Novice, naj sporoče bralcem, da bi bili slovenski zdravniki in živinozdravniki zelo zaželeni v Srbiji. Tudi urednik je v podčrtni opombi zapisal, naj le gredo v Srbijo. (N 1861, str. 262) Izgleda, da je bil odziv precejšen, kajti dr. Kovač pravi, da je dobil več pisem, kjer ga interese sprasujejo kakšne so razmere v Srbiji. Ker vsakemu posebej ni mogel odpisati, je odgovarjal vsem skupaj v Novicah. Med drugim piše, da se bodo morali navaditi preprosto živeti, da ne bo zabav, pač pa bodo povsod lahko slišali dudle, gosli, narodne pesmi in kola, "francoska in nemška kultura je šele do Belega grada prispela, le judovske žene nosijo krinoline, včasih se vidi kak frak, Srbinke pa so zveste stari šegi". Povdarja pa, da je srbski narod zelo bogat, da je denarja veliko; "srebro in zlato treh carstev, Srbinje imajo zlate glave, Srbi pa zlate prste, srebrne puške in handžare." (N 1861, str. 296)

V naslednjih letih je Podliščekov poleg dopisov, kjer je obravnaval aktualna vprašanja n. pr. 1862. prihod prostovoljcev iz Vojvodine, Hrvaške in češke za vojno proti Turčiji (N 1862, str. 274), ali pa veliko sušo 1863. (Str. 241, 283) in podobno, objavljal tudi vrsto člankov o srbskih običajih in navadah, o srbski zgodovini, o gospodarskih razmerah, skratka o vsem kar bi utegnilo zanimati slovenske bralce. Novice so vse njegove prispevke radi objavljale, kar kažejo tudi nekatere opombe uredništva.

1862. je prispeval za rubriko "Ozir po svetu" serijo člankov z naslovom "Srbija". (N 1862, str. 250, 258, 267, 284, 292, 301, 311, 318), kjer je razpravljal o turškem in srbskem prebivalstvu, o šolah, o vojski, o ustavi iz 1838. leta itd. 1865. pa so Novice objavljale njegova "Pisma iz Srbije o Srbiji". (N 1865, str. 44, 54, 61, 78, 86, 94, 101, 120, 153, 161, 170, 191, 199, 208, 290) Že v prvem pismu pravi, da si je vedno želel priti kam globlje v Srbijo, kar se mu je po treh letih službovanja v Topčideru končno posrečilo oktobra 1864. Dobil je službo vojaškega zdravnika in obenem je opravljal še službo okrožnega zdravnika v Kragujevcu. Novo službeno mesto mu je dalo novih možnosti spoznati srbski narod, svoja opazovanja in ugotovitve pa je želel posredovati tudi Slovencem in to preko Novic. V splošnem ugotavlja, da je Srbija, ki se je šele osvobodila turškega jarma, gospodarsko zelo zaostala in da gre kljub prizadevanju razvoj zelo počasi naprej. Srbska skupščina je 1864. sprejela sklep o gradnji železnice iz Beograda proti Paraćinu in Aleksincu. Podliščekov povdarja, da bi ta železnica zelo koristila trgovini med Slovenci in Srbi, ki je že sedaj dokaj razvita. Posebno ribniške suhe robe ter železnih peči in posode žuženberških fužin, je v Srbiji veliko videti in na to so Slovenci res lahko ponosni. (N 1865, str. 45) V nekaj prispevkih je Podliščekov opisal svojo pot od Beograda do Kragujevca in kaj vse je na tej poti doživel. Strašno razočaran je bil nad slabimi cestami in prometom z volovsko vprego, zelo pa je bil navdušen nad srbskimi narodnimi plesi in običaji. Opisal je tudi srbsko svatbo in vrsto zgodovinskih znamenitosti v raznih krajih, tako mesto Jurija Brankovića-Smederevo, dalje Gacsko, Kragujevac in Beograd. Posebno zanimivi pa so popisi poljedelstva in življenja na vasi. O vaseh pravi, da so velike, hiše so lesene ali iz ilovice in še daleč niso tako lepe kot na Kranjskem. Tudi nad poljedelstvom Podliščekov ni bil nič kaj navdušen, ugotavljal je malomarnost in lenobo srbskih kmetov ter redko naseljenost. Naglaša, da bi na tako rodovitni zemlji lahko pridelali mnogo več. Najbolj pa jim zameri, ker ne znajo ceniti svojih gozdov? Po nepotrebem so posekali ogromno drevja, ki sedaj leži in trohni, kolikor ga niso porabili za nepotrebne ograje. Vsa Srbija je namreč kot velika nepretrgana mreža. Kolikor je njiv, vinogradov, travnikov, pašnikov, host, rek, potokov, toliko je nepotrebni ograji!" Zato hvali kneza Mihajla, ki je izdal zakon,

da nismo nihče sekati drevja. Drugače pa pravi, da so Srbi zelo dober, priljuden in vesel narod; v glavnem je Srb vojak in trgovec, zemlje obdela le kolikor nujno potrebuje preko zime, pravo nasprotje Srbom pa so Bolgari, ki jih je v Srbiji zelo veliko in so zelo marljivi poljedelci. Bolgarom dajejo Srbi zemljo v najem. Podliščekov primerja Bolgare z marljivimi Slovenci.

Na svojem službenem potovanju po Kragujevškem okrožju, je Podliščekov obiskal tudi nekaj občinskih šol. O razvoju šolstva se kar pohvalno izraža, ker morajo hoditi v šolo vsi otroci, imajo urejene pri vseh šolah posebne občinske hiše kot stanovanja za oddaljene otroke. (N 1865, str. 192)

Tudi naslednje leto 1866 je Podliščekov pogosto dopisoval v Novice, spet je prispeval serijo člankov pod naslovom "Potopis po Srbiji" (N 1866, str. 207, 216, 224, 232, 240, 247, 257, 265, 287, 297), kjer prav tako piše o svojih vtisih na službeni poti predvsem po dolini Morave, o srečanjih s srbskim prebivalstvom, o njihovih običajih in zgodovini. Pravi, da je Kočina krajna pri ljudeh še v živem spominu, ljudje celo štejejo od Kočine krajne. Kočo Petrovića imenuje Podliščekov srbskega Leonida. Drugi narodni junak je Črni Jurij in tretji Miloš Obrenović, našteva pa tudi slavna dejanja drugih znanih oseb iz prvega srbskega upora. Opisal je tudi skoraj vsa večja mesta in vasi, ki jih je obiskal, tako Paračin, Kruševac, Čuprijo, Deligrad, Aleksinac, Niš in Banjo. Na svoji poti je prišel vse do turške meje. Podliščekov se ne more naučiti, da Srbi tako sovražijo vse prebivalce stare Srbije in jih imenujejo Arnavte, čeprav so prav tako Srbi kakor oni sami. "Al Srbinu je vse Arnavt, kar je iz stare Srbije, kakor mu je vse Švaba, kar je unkraj Save doma. Srbin bolj mrzi na Švaba in Arnauta, kakor na Turčina. To gotovo ni lepo!" (N 1866, str. 248) Neverjetno sovražijo Srbi tudi Hrvate, Podliščekov pravi, da jih nihče ne imenuje bračo. Res pa je tudi, ugotavlja, da jim Hrvatje delajo krivico. Srbi so se zelo razburili, ko so izvedeli, da so nekateri poslanci v hrvaškem saboru hoteli dokazati, da srbskega naroda ni več, odkar so bili na Kosovem polju poraženi. "Grozijo se Srbi tudi nad vašo ljubljansko okrožnico, kajti ne mislite, da Srbi nimajo ušes zato, kar se godi po svetu! Ako bi kdo na srbskih skupščinah narodu tako grozno protivno govoril, kakor govorijo nekateri poslanci na zborih v Ljubljani, Fragi,

✓ Ivvovu itd., srbski narod bi ga hučo zgrabil." (N 1856, str. 233) (1)

V letu 1856 se je oglasil v Novicah še nek nov dopisnik iz Beograda. Ta je veliko bolj kritičen in je res škoda, da se ni večkrat oglasil. Verjetno je že prejšnja leta dopisoval v Novice, ker pravi na začetku: "Od kar sem v Srbiji, dopisa od mene dobili niste." Glede Podliščekovih prispevkov pravi, da so resnični, vendar preveč enostranski. V politiko se Podliščekov ni mešal, "pa je tudi težko o tem kaj govoriti, še težje pa pisati. Mislim, da Schmerlingova uprava v Avstriji ni se bolj bala kritike, kakor se je Hrističeva v Belem gradu plaši. Mi južni Slovani preveč držimo na slobodoumno vlado srbsko. Istina pa je, da narod je slobodoumen, kajti on si je Srbijo samo s svojo krvjo oslobodil, vsaj so njeni sinovi odkupili se brez tujega upljiva turškega robstva."

Tudi novi dopisnik hvali srbski narod, žal mu je le, da je premalo izobražen in da o slovanstvu ne ve skoraj nič, čeprav po drugi strani vsak Srb zelo dobro pozna svojo zgodovino, vsak ve za carja Dušana in za Nemaniče, ker o vsem tem pojejo narodne pesmi. Od preprostih ljudi seveda pisec ne zahteva, "da bi morali vedeti za vse slovanstvo, toda uradniki, trgovci in učenci bi lahko kaj več vedeli!"

Potem karakterizira posamezne stanove v Srbiji. O uradnikih pravi, da se še niso otresli starega duha, srbatvo jim je vse, Hrvate sovražijo, o Slovencih se le redkim kaj sanja. Nekateri uradniki so bili v Rusiji, Franciji, na Dunaju, Heidelbergu, Berlinu, v Belgiji in Švici. V teh mestih pa se slovanstvo ali sovraži, ali pa se malo ve o njem. Tako so le redki brali "Dcery Slavy", le redki so se navdušili za panslavizem ali južno slovanstvo. Dopisnik navaja primer urednika "Vidov dana" Miloša Popovića, ki je sedaj nasprotnik južnega slovanstva, nekdanj pa je bil "navdušen brat Djure Daničića". Sicer sanja o nekakšni federaciji jugo-vzhodnih narodov, vendar je nasprotnik Hrvatov, Grkov, Rumunov in hoče neprirodne zveze v smislu Napoleonove politike, "njegov paškvil na debato v zagrebškem saboru, prikazuje nam redkega svetnika, ki je nekdanj gorel za slovanstvo! Lepo mu v "Svetovidu" odgovarja častiti Matija Ban." Dalje povdarja pisec, da so drugi listi zelo podobni, "Svetovid" je dober le, kadar v njem piše Matija Ban. "Srbske novine" so mu še najbolj všeč in "Vila", ki je poučni, pošten list, katerega "urednik je iz vrste mlajših srbskih pisateljev, ki se ne meša v stare hrvaško srbske prepire in tako je prav."

Še slabše je s trgovci, pravi dopisnik, kajti tem gre predvsem zato, da znajo nemško in da lahko trgujejo z Dunajem, zato se šolajo v trgovskih šolah pri Maru v Ljubljani in po drugih mestih Nemčije in Avstrije, "al znamo sami, da ti zavodi narodnosti ne poznajo." Dopisnik pravi, da bi ravno trgovci lahko največ storili, ker so najbolj svobodni in neodvisni stan.

Nasprotno pa je pisec zelo navdušen nad srbsko mladino, čeprav pravi, da je še mnogo takih, ki ne vedo veliko o slovanskih idejah, toda vsi so nasprotniki "Vidovdana", vsi želijo slovansko slovo, čeprav se včasih razjezijo na Hrvate. Da tako slabo poznajo slovanske jezike, pravi pisec, da je krivda vlade, ker še sedaj na veliki šoli na treh fakultetah ni katedre za slovanske jezike, ki jo imajo celo v Parizu. Dalje pravi: "Poznam jih nekoliko, ki so vrli narodnjaci in menja se bo skoro ustanovilo društvo, ki bo list izdaval v srbsko-hrvaškem, bolgarskem in slovenskem jeziku. Takemu listu je želeli uspeha in podpore vseh južnih Slovanov." (N 1866, str. 97)

Zanimivo bi bilo ugotoviti, kdo je ta dopisnik in zakaj se ni več oglašil. Vsekakor ima drugačno mnenje kot novičar ali Podliščekov o marsi kateri stvari, zlasti pa o srbski vladi in o "Vidovdanu", ki so ga Novice priporočale. Njegovo navdušenje za južno slovenstvo in za list, kjer bi bilo zastopanih več južnoslovanskih jezikov pa ni nekaj novega, saj so, kakor smo videli to že v prejšnjih poglavjih, Novice zelo podpirale taka prizadevanja. Ko je n. pr. prof. Janko Pajk prišel izdajati srbske narodne pesmi, jih Novice priporočajo, češ da ni dvoma, da vsak korak, ki nas seznanja z umotvori slavenskih bratov, prispeva korak k medsebojni vzajemnosti. (N 1864, str. 417)

Izseljevanje Slovencev v Srbijo

Če sicer veliko zanimanje Novic za Srbijo, se je v letih 1865 in 1866 v zvezi s problemom izseljevanja Slovencev še poglobilo, zato se bom pri tem problemu zadržala nekoliko dlje.

Propadanje slovenskega kmeta, ki se je v večjem obsegu pričelo že v dobi absolutizma, se je v 60. letih še stopnjevalo. Kmetov položaj se je poslabšal predvsem zaradi prodiranja denarnega gospodarstva in kapitalističnih odnosov na vas, pa tudi zaradi visokih davkov in slabih letin. Kmet se je zadolževal ali pa je prodajal dele svoje

zemlje. Po drugi strani je tudi industrijska proizvodnja uničevala domačo obrt, ki je bila prav tako vsžan vir kmetovih dohodkov. Ker v Sloveniji ni bilo zaslužka, so si mali kmetje in kajžarji iskali zaslužka drugod. Nekateri so odhajali v Mehiko z vojsko, ki je šla branit novega mehiškega vladarja Maksimiljana Habsburškega. (1865 objavljajo Novice vrsto pisem iz Mehike). To so bili tako imenovani meksikanarji, ki so kot lahko sklepamo iz pisem Franca Kastelica, po večini nameravali ostati v Mehiki. (N 1865, str. 384)

Na sezonsko delo so Slovenci odhajali predvsem na Hrvaško in to v slavonske gozdove, pričeli pa so se tudi izseljevati v Ameriko. Toda, ker je bilo izseljevanje v Ameriko povezano z velikimi stroški, in ker je bila vrnitev malo verjetna, je bil precejšen odpor proti temu izseljevanju in so se bolj navduševali za naselitev v Rusiji ali Srbiji. Novice so 1865. in 1866. posvetile precejšnjo pozornost naselitvi v Srbiji, pri tem jim je bil v veliko pomoč dr. Janez Podliščekov, ki je že več let živel tam. V že omenjenih pismih iz Srbije je seznanjal Slovence z razmerami v Srbiji, poleg tega je v dopisih odgovarjal na številna pisma tistih Slovencev, ki so se zanimali za preselitev v Srbijo.

Problem preseljevanja v Srbijo je načel v Novicah urednik sam. Ob nekem dopisu iz bohinjske doline, kjer toži pisec zaradi denarne stiske in visokih davkov in pravi, da se bo res treba preseliti v Ameriko, je urednik zapisal svoje mišljenje. Priznava sicer, da so težki časi, vendar pa odsvetuje Ameriko, ker že sami potni stroški za enega človeka znašajo okrog 240 gold. S tem denarjen pa se preživi mala družina eno leto. "Saj imamo, predno bi mogel kdo doma od lakote umreti, v našem cesarstvu kraje, kjer sprejemajo naselnike, tako na Ogrskem. Saj bližnja Srbija po najnovejši postavi bolje ponuja preselnikom, kakor Amerika. Srbija ni daleč od nas in preselnik ako se doma zboljšajo časi in mu tam ne dopada, pride zopet lahko nazaj domu. Al tudi sem ne želimo, da bi naši domačini se brez največje sile in resnega prevdarka preselili." (N 1865, str. 195)

Že kmalu nato se je oglasil nek dopisnik s konjiške okolice na Štajerskem in se je zanimal, kako je z naselitvijo v Srbiji in Banatu. Predlagal je naj bi dr. Kovač, ki pozna razmere v Srbiji svetoval svojim rojakom najprimernejše kraje za naselitev. Tudi tokrat je odgo-

vorilo uredništvo. Da je bil problem res aktualen nam dokazuje tudi dejstvo, da so Novice dopis in odgovor uredništva prinesle na naslovni strani z velikim naslovom "O preseljevanju Slovencev v tuje dežele". V svojem odgovoru opozarja urednik, naj ljudje dobro premislijo, kar so vzroki morda le začasni in bodo težki časi minili. Vlada mora napeti vse sile, da se odpravijo veliki izdatki in previsoki davki, predvsem pa bo treba zmanjšati, kot piše dr. Bleiweis, armado vojakov in uradnikov. Glede Srbije obljublja, da bo odgovoril dr. Kovač, glede Ogrske, Hrvaške, Slavonije, Vojvodine, Tamiškega Banata in Erdelja pa odgovarja sam. Za te dežele je vlada 23. decembra 1858 oklicala "naselno pravo" za nove kmečke naseljence in sicer če se preseli toliko ljudi, da ustanovijo novo sosesko, so 6 let prosti zemljiškega davka, 15 let pa hišnega davka in vseh drugih davkov. Posamezni naseljenci pa so 3 leta prosti zemljiškega davka in 6 let ostalih davkov. Najbolj priporoča Bleiweis Banat in južno donavske kraje onstran Tise, opozarja pa, da vsak, ki se misli preseliti mora imeti nekaj denarja, da si kupi vsaj 8 oralov zemlje in si seziđa hišo. (N 1865, str. 237, 238)

Poglejmo sedaj še, kakšni so bili pogoji za naselitev v Srbiji. Dr. Janez Kovač-Podliščekov je na prošnjo uredništva Novic objavil v slovenščino prevedene nove srbske zakone od 10. februarja 1865, ki so veljali za naseljevanje tujcev v Srbiji:

§ 1. Tujci (stranci) zemljedelci, ki bi hteli v Srbiji naseliti se, morajo najprej stopiti v srbsko sožiteljstvo (podanstvo), zataga voljo naj se obrnejo do ministra notranjih oprav.

§ 2. Stranci, zemljedelci, kadar dobijo od ministra "Uverenje", da so ko naselnici sprejeti v srbsko sožiteljstvo, ako niso tako premožni, da bi si mogli sami potrebno zemljo in druge potrebe preskrbeti, se morajo zavoljo tega obrniti do ministra financije, kateri jih bo napolnil v dotične občine, kjer se jim bo potrebna zemlja preskrbela.

§ 3. Za strance, ako bi želeli v večem broji od 10 do 50 rodov in naenkrat zavoljo naseljenja v Srbijo priti, kadar izpolnijo, kar § 1 ukaže, se bo minister finančni potrudil, da naselnici po njihovem čislui in okolnosti kraja, ali zase odvojeno občino naredijo, ali se na potrebnem prostoru pri kaki občini naselijo. V prvem slučaju odredil se jim bo potrebnii prostor zemlje za njih občino, ne samo za poljedelstvo, temuč tudi hosta in pašniki za živino. V drugem slučaju, to je, ako se naselnici pridružijo kaki drugi občini, postanejo sovživavci občinskih pravic in blagodanj.

§ 4. Koliko rodovin, državne pomoči potrebujočih, se more eno leto v Srbijo naseliti, zavisi od zneska, ki zato vsako leto iz državne kase odloči.

§ 5. Kadar se naselnici namestijo in se jim dodeli srbsko državljanstvo, so dolžni položiti zakletvo na srbsko sožiteljstvo (podanstvo) po obstoječih postavah.

§ 6. Po številu oseb, ki jih ima rodovina, in po veči ali manji njihovi siromašnosti dobijo rodovine državne pomoči. Kadar se primeri, da kaka rodovina celo nič nima, je vse kar tu dobiti more tole:

- a) Tri orale čiste zemlje za poljedelstvo in ravno toliko neobdelane zemlje in hoste za pašnike. Ako je kuća (hiša) združna (toje, da je po več rodovin iz oženjenih glav v enem plemenu), doda se še na vsako ožnjeno glavo tretjina prostora goři naznanjene zemlje.
- b) Eno gotovo hišo, ki ima najmanj eno sobo in kuhinjo, o državnem trošku zgrajeno s prostorom okoli kuće štirjaških sešnjev.
- c) Dva vola, en voz, dvoje koz ali dvoje ovac in eno presico.
- d) Eno sekuro, dva motiki, dva krepca in eno koso.
- e) Po 120 grošev, t.j. 10 gold. na leto. @á=áááá=áááá
- f) Od časa naselitve do časa, dokler se doselnici sami iz svojega pridelka živeti ne morejo, se jim da potrebna koruza za živež.
- g) Na vsaki dve rodovini en plug.

§ 7. Vse te imenovane stvari naselnici od opraviteljstva samo za vživanje dobo; ne smejo jih prodati, tudi ne nanje zadolžiti se.

§ 8. Ako bi kdo od naselnika kake v § 6 imenovane stvari kupil, se mu nazaj vzamejo, in ako bi jih pokvaril in pogubil, jih mora plačati; kdor bi na te stvari naselniku denarja dal ali posodil, nima pravice pri sodbi plačila za to iskati. Takim naselnikom, ki bi se s slabim obnašanjem ne vredni opraviteljstvenih dobrot skazali, jim more gosposka vzeti ne samo zemljo, ampak tudi vse na vživanje jim dano premakljivo imetje.

§ 9. Od dobljene živali sme naselnik v posebnih slučajih po dovoljenji županovem in v pričo dveh sosedov ktero prodati; al v takem slučajih je on dolžan za mesec dni drugo žival namesto prodane si preskrbeti. S priplodom živali sme naselnik po svoji volji ravnati; kar prirodi je njegovo.

§ 10. Kadar naselnik 15 let tukajšnjega življenja vobdelovanji dane mu zemlje, izdrževanji hiše in drugega mu danega premaklji-

vega imenja izpolni, tokrat vse to postane njegovo sobstveno premoženje, s katerim sme po mili volji gospodariti. Vsa ta dobra po zakonu nasledujejo otroci naselnikovi, ako jim je med tem oče umrl, z vsemi pravicami in dolžnostmi, ktere je imel njih oče.

§ 11. Naselnici so oslobodeni za 5 let vseh državnih dolžnosti, od vojne službe v stoječi vojski za 10 let, od narodne vojske za 5 let; al dolžnosti občinske morajo precej nositi in ravno tako morajo tudi vojne dolžnosti izvrševati, kedar jih gosposka v izvanredni potrebi v to pokliče.

§ 12. Minister finančni je pooblasten postaviti odbor, kteremu gre skrb za naselnike, in pooblasten je dejati zakone, ki se njemu zde potrebni.

§ 13. Priporočamo našemu ministru financije, da zakon obnaročuje in o izvršenji njegovem skrbi; gosposkam pa zapovedujemo, da po njem postopajo in vsakemu, da se mu pokorava. (N 1865, str. 273, 281)

Pogoji so bili brez dvoma precej ugodni, tega mnenja je tudi Podliščekov. Tudi on odsvetuje Ameriko, ker je tako daleč in potovanje drago, prav tako odsvetuje Ogrsko, kajti "ako bi bilo na Ogrskem dobro, ne bi od tam vasko leto prišlo v Srbijo toliko ljudi, da ne vedo kam ž njimi. Jaz mislim, ako nikakor ne morate živeti v svoji domovini, je še najbolje, da greste v Srbijo, kamor vam je pot bližja in cenejša. Ako ni drugače napravite si plave (flose) pa, hajd! po Savi k srbski braći. Ako vas več rodovin pride, morete tukaj svoje slovanske vasi, mesta, občine, duhovne itd. imeti."

Glede krajev pa Podliščekov ni mogel svetovati nekega določenega kraja, ampak je na splošno priporočal desni breg Save od Drine do Beograda (Mašvo) in dolino Morave. (N 1866, str. 185) Sicer pa niso imeli nevem kakšne izbire, ker kdor je prišel na državne stroške v Srbijo so ga poslali tja, kjer so bili naseljenci najbolj potrebni.

Ker se je iz Srbske državne blagajne vsako leto dalo nekaj denarja na razpolago za nove naseljence in ker so to vsoto za 1865. leto že porabili za Bosance, je Podliščekov obljubil vprašati finančnega ministra, če bi se dalo dobiti še kaj denarja. (N 1865, str. 282)

Kmalu nato se je v Novicah oglasil še nek nov dopisnik iz Dolenske, ki je bil odločno proti preseljevanju v Banat in Srbijo in je zagovarjal preselitev na Kavkaz. (N 1865, str. 381, 390, 405, 414, 423) Proti naselitvi v Banatu je bil omenjeni dopisnik iz več razlogov in sicer pravi, da tam ni več veliko prazne zemlje, dobre zemlje pa sploh že primanjkuje, poleg tega ni tekoče vode, je velika vročina in kar je

najvažnejše ni lesa ne za gradnjo hiš ne za kurjavo. Za Srbijo pa, kjer je dovolj tekoče vode in lesa navaja druge razloge, namreč da so Srbi pravoslavne vere in da je Srbija bolj ugodna za naselitev Božarov in Bosancev. Za Slovence bi prišla Srbija v poštev le, če bi se mogli naseliti v večjem številu skupaj, tako da bi imeli posebne cerkve in posebne šole. Taka naselitev kar celih občin pa bi bila mogoča le na Kavkazu, odkoder so se preselili mohamedanski Čerkezi v Turčijo. Po pisanju tega dopisnika je ruska vlada že pričela nabirati naseljence v Bosni in Bolgariji. (N 1865, str. 390)

Kljub temu pa izgleda, da je bilo še največje zanimanje za naselitev v Srbijo. Podliščekov je namreč še vedno dobival veliko pism od Slovencev, ki so se želali preseliti v Srbijo. Ker ni mogel odgovorjati vsakemu posebej, jim je odgovarjal preko Novic. Zelo je hvalil rodovitno srbsko zemljo, ki je je še vedno dovolj na prodaj, kmalu pa pravi, da bodo prodajali tudi hiše in posestva izgnanih Turkov v Beogradu, Užicah itd. V Beogradu svetuje naselitev tistim, ki bi se ukvarjali s trgovino. Dalje opozarja Podliščekov, da Moravo pripravljajo za paroplovbo in da bo po dolini Lepenice in Morave kmalu stekla železnica, zato priporoča naselitev v bližini Smedereva, Kragujevca, Čuprije, Paračina. Pri teh mestih bi posebno uspevali nekateri obrtniki, kot mlinar, usnjar in klobušar. Doslej pravi, da v Srbiji še ni srečal usnjarja in klobušarja, medtem ko pozna le dva dobra mlinarja in to v Beogradu in Požarevcu, "da bi tudi lahko tretji dobro žival, seve, posebno ako bi si pri mlinu valjano žago napravil, ktere še v Srbiji nikjer videl nisem." Glede drugih obrtnikov pa je mnenja, da jih je v Srbiji dovolj, zato bo najbolje če se priselijo slovenski kmetje. Kot že večkrat tako tudi tu povdarja Podliščekov, da bodo marljivi Slovenci lanim Srbom lep vzgled, imeli pa bodo tudi neprimerno lažje delo kakor po nerodovitnih dolenskih hribih. Ker Srbi ne poznajo ajde, rape, korenja, prosa, detelja svetuje priseljencem, da prinesejo seme s seboj.

Nikakor pa ne priporoča uradnikom, da bi se selili v Srbijo, ker jih je dovolj in jih bo kmalu še preveč, "ako se Srbija čez Drino, Timok in Kosovo polje ne razširi." (N 1866, str. 5)

Vsekakor je to Podliščekovo pisanje še povečalo zanimanje za razmere v Srbiji in nekdo iz Gorenjske se je kmalu oglasil in ga prosil za natančne podatke koliko se v Srbiji letno proda klobukov, dalje ali je trgovina z usnjem toliko široka kot v Sloveniji, posebno pa se je zanimal za vzroke tolikšne prodaje zemljišč. Ta dopisnik je zelo

previden in se žudi, da Srbi tako brezbržno prodajajo zemljo tujcem, pravi da to ni dober znak, ker je toliko zemljišč na prodaj. (N 1866, str. 83)

Fodliščekov mu nevrda s točnimi podatki glede prodaje klobukov in trgovine z usnjem ni mogel ustreči, opozoril pa je da so klobuki še zelo redki in da izdelovanje usnja tudi še ni razširjeno, ker Srbi izvažajo neprdelane kože in le bogatejši kmetje in ljudje v mestih nosijo čevlje. Glede velikega števila zemljišč, ki prihajajo na boban pa pravi, da tu nikakor ni kriva vlada ampak so vzroki drugače, predvsem na ljudeh samih. Kajti Srb je dober vojak, toda slab kmet, zna sicer delati razne vrste lončenar posode, orožja, sukno, platno, gosli, toda njegovo poljedelsko orodje je strašno slabo, brant sploh ne poznajo. Zato tudi zelo malo zemlje obdelajo in še le morajo se ukvarjajo poleg poljedelstva še s trgovino. Mnogi zemljo prodajo in s tem denarjem prično trgovino v mestu. Sevrda se to nekat rina posreči, drugim pa tudi ne. Zelo razširjen je zakup, Srbi dajo gostilno v zakup Cincarjem, zemljo pa Bolgarom, tako Cincar in Bolgar bogatita, Srb pa pride na boban. (N 1866, str. 170. 177)

Iz naslednjih dopisov izvemo, da je v Srbiji zelo težko za delavce. Hlapce, dekletke in dninarje se zelo težko dobi, posebno dragi pa so rokodelci. Tu misli Fodliščekov na mizarje, tesarje, zidarje itd, za katere pravi, da so tujci Bolgari ali Cincari, kajti "da bi Srb in s težko žatlako in kladivnico svoje roke žulil, ali da bi se z apnom in peskom ali kamunjem mučil in nezal, zato delo je pregosposk, da tiho rečem prelen." (N 1866, str. 184)

Fodliščekov nasvetuje naj bi se naselilo več slovenskih družin skupaj, da bi drug drugemu lahko pomagali graditi lepe hiše, kozolce, kšče, hleve, ker Srbi tega ne poznajo. Gotovo bi jim bilo všeč in bi jih tudi semi posnemali, še bolj pa jim bodo gotovo všeč šabaljnaki, plugi, vozovi, detelja, repa, korenje, proso in ajdovi žganci. Priporoča tudi svilorejo, ki jo srbska vlada v zadnjem času tako pospešuje.

Potem govori še o formalnostih ob preselitvi in pravi, da mora vsak prositi notranjega ministra Nikolo Hristića za "srbsko podanštvo". Prošnja naj bo napisana v srbskem jeziku, če pa to ni mogoče pa v slovenskem ali nemškem jeziku in naj vsebuje podatke o številu otrok in njihovem spolu. Šele, ko dobijo srbsko podanštvo, šele takrat so pre-
skrbljeni in šele potem naj prosijo za odpust iz avstrijskega držav-

ljanstva. "Dokler niste v Srbiji gotovi, ne prodavajte svojega posestva in zemlje. Ravnajte se po zakonih, ktare sem vam povedal pa bote vse dobili, kar je naselnikom zemljodalcem po njih odobreno." Tistim pa, pravi Podliščekov, ki znajo kako rokodelstvo, ali ki si mislijo kupiti zemljo se ni treba po teh zakonih ravnati, njim je dovolj potni list od njihove dežele. Srbska vlada daje zatočišče mnogim političnim beguncem predvsem iz Bosne, Bolgarije in stare Srbije, medtem ko zločince pošilja nazaj. Za Slovence je Podliščekov mnenja, da lahko pridejo vti s potnim listom, ker ne živijo pod turškim pritiskom. "Sramota bi bila, ako bi vi poštani in delavni Slovenci brez potnih listov doli hodili in tukaj tako dolgo po zaporih tičali, dokler se Srbska vlada ne uveri, kaj in kdo ste?" (N 1866, str. 185).

Zadnjikrat je Podliščekov pisal o preseljevanju 13. junija 1866. in dal še svoje začetne nasvete. Še enkrat je opozoril, naj bi ne prihajali v Srbijo razni učitelji in uradniki. Kot že večkrat je ponovno odsvetoval preseljevanje v Ameriko, povedal pa je tudi svoje mnenje o Kavkazu. Čeprav priznava, da bi bil tudi Kavkaz ugoden za naselitev, pa vendar daje Srbiji prednost, to pa zato, ker je blizu in ker živi tu en narod "braču Srbi, s katerimi bote prva dni govoriti mogli." Nesprotno pa pravi, da je na Kavkazu zmes raznih narodnosti od Rusov in Čerkezov, Poljakov, Nencev, Tatarov, Perzijcev do Židov. (N 1866, str. 193)

S tem je bila debata o preseljevanju v Novicah zaključena. Iz vsega navedenega smo lahko videli, da so bile Novice preseljevanju v Srbijo zelo naklonjene.

5. ČRNA GORA

O knaževini Črni gori prinašajo Novice veliko poročil samo, kadar je ta v bojih s Turki, v mirnem času pa komaj vemo, da obstoja. Tako razen o vojnih dogodkih o Črni gori izvemo bore malo. Tudi dopisnika nimajo Novice, nobenega v Črni gori in je torej novičar edini, ki prinaša vesti o Črnogorcih in še te so velikokrat nezanesljive, kadar so povzete iz raznih tujih listov in ne iz "Nationa", ki je izhajal na Cetinju.

V 60. letih je vladal v Črni gori knez Nikolaj (1860 do 1918) zadnji črnogorski knez in kralj. Kmalu, ko je nastopil vlado, je 1861. izbruhnila tretja vstaja v Hercegovini. Tudi tokrat je Črna gora odkrito pomagala upornikom.

Ves potek dogodkov je pravej natančno zabeležil tudi novičar. Ob izbruhu črnogorsko-turške vojne se je pravej razpisal o njenih vzrokih in je videl predvsem tri glavne vzroke:

- 1) Črna gora je zavetje kristjanov iz Hercegovine, Albanije in Bosne,
- 2) Stalni prepiri zaradi meje med Črno goro in Turčijo,
- 3) Ker dolžijo Turki Črnogorce, da so oni krivi hercegovske vstaje. (N 1861, str. 326). Novičar upa, da se bo stvar izekla v korist kristjanov, ker tudi francoska in ruska vlada diplomatsko podpirata Črno goro in ker je v Črni gori vse pripravljeno na boj, vsi moški od 15. do 60. leta. (N 1861, str. 318) Izvemo tudi, da so Turki poslali nad upornike Omer pašo, črnogorsko vojsko pa je vodil oče kneza Nikolaja, vojvoda Mirko. 1862. leta najdemo v Novicah vrsto poročil o črnogorskih bojiščih, med njimi tudi take (N 1862, str. 194, 210, 238, 262, 280), ki niso bila resnična, n. pr. da so Turki zavzeli Cetinje in ga požgali, knez Nikolaj in Mirko pa sta zbežala. (N 1862, str. 306). To vest so seveda morali kmalu preklicati. (N 1862, str. 314)

Ko se je potem na pritisk velešil sklepalo premirje, prinaša novičar točke premirja, med katerimi se mi zdi najvažnejše to, da smejo Turki graditi cesto skozi Črno goro iz Hercegovine v Skadar. (N 1862, str. 356) Proti koncu 1862., pa izvemo, da Turki ne bodo gradili te ceste in trdnjav, kar je po mnenju novičarja dosegla Avstrija. (N 1862, str. 440)

Sploh se mi zdi, da se Novice nekako trudijo prikazati dobre črnogorsko avstrijske odnose. Leta 1862 pišejo, da je bila med Avstrijo in Črno goro sklenjena pogodba za telegraf med obema državama. (N 1862, str. 112)

Istega leta je tudi knez Mirko potoval na Dunaj in bil zelo prijazen

sprejet od vlade, novišar povdarja, da se mu je poklonila tudi slovenska deputacija na Dunaju. (N 1862, str. 440) 1865. leta pa je sam knez Nikolaj obiskal Dunaj in ob tej priliki mu je cesar podaril 200 pušk. (N 1865, str. 172) To prijateljstvo je novišarju očitno zelo všeč, ker ga tako povdarja.

Tudi o srbsko-črnogorskih odnosih pišejo Novice. 1865. izve-
mo, da se je pripravljalo združanje Črne gore in Srbije, ker je bil knez Mihajlo brez naslednikov in je mislil posinoviti Nikolaja Črnogorskega, ter tako prepričati, da bi Srbi poklicali Karadjordja. (N 1865, str. 172)

Medtem ko o zunanji političnih odnosih Črne gore, kakor smo videli Novice precej pišejo, pa o notranjih razmerah in o režimu Nikolaja ne izvejo skoraj nič, razen tega, da je knez po črnogorsko turški vojni 1862. oprostil prebivalce davkov, da skrbi za šole (N 1863, str. 286) in da bo 1864 prišel izhajati politično literarni list, ki ga bo urejal Sundičić, bivši urednik "Glasa dalm." in profesor v Zadru odkoder je bil odstavljen iz službe. (N 1864, str. 354)

Kljub tem pomanjkljivostim pa mislim, da gojijo Novice do Črnogorcev velike simpatije in to do kneza, prav tako kakor do naroda, saj ob vsaki priliki proslavljajo njihovo junaštvo. Verjetno tudi ni slučaj, da sta obe povesti v nadaljevanjih, "Črnogorci" 1863. in "Harač" 1864. iz življenja Črnogorcev. Na ta način je uredništvo zelo spretno nadomestilo pomanjkanje dopisov, kajti ti podlistki so iz polpretekla dobe črnogorske zgodovine in mnoge značilnosti n. pr. krvna osveta, sovražstvo in vojna s Turki itd. so bile tudi še v tem času žive. Avtor obeh povesti je bil češki pisatelj Prokop Chocholoušek.

6. JUGOSLOVANSKI NARODI POD TURKI

V 60.letih preteklega stoletja je bil še velik del jugoslovanskega ozemlja pod neposredno turško oblastjo, tako Bosna in Hercegovina, Sandžak, Kosovo, Metohija, del Srbije in Makedonija.

Zanimivo je, da se Novice zanimajo le za najbližji pokrajini Bosno in Hercegovino, medtem ko ostalih skoraj ne omenjajo. Edina vest o Makedoncih je iz leta 1861, ko je škof Strossmayer povabil brata Miladinova v Zagreb, kjer so tiskali njuno zbirko makedonskih narodnih pesmi. Pisec, ki poroča o tej knjigi v Novicah citira iz "Naše gore lie sta" tale besede: "Knjiga bo Hrvate seznanila z zanimivo vejo našega naroda in s stanjem njegovega duhovnega življenja in tako tesneje spojila zabalkanske brate z ostalimi južnimi Slovani." Tudi Novice knjigo toplo priporočajo in pripominjajo, da jo je mogoče naročiti v Ljubljani pri profesor Macunu. (N 1861, str. 90, 91)

Novice so prepričane, da bo Turčija razpadla, "kdo pa si bo delil njeno zapuščino, to je vprašanje, ki bo pretreslo svet. (N 1866, str. 316) Kako mislijo o bodočnosti Bosne in Hercegovine sem že omenila v zvezi z uvodnikom 6. novembra 1861. "Naš program", kjer je zelo jasno rečeno, "želja Slovencev je, da tudi naši bratje unstran Une in dinarskih planin pridejo sami k nam, kjer bo v ustavnem in avtonomnem posloplju avstrijskega cesarstva tudi za njihovo blagostanje dovolj prostora. (N 1861, str. 367) Zato je tudi razumljivo, da ko se je pričel upor v vzhodni Hercegovini, Novice budno zasledujejo vsak dogodek in sočustvujejo s prebivalstvom. (N 1861, str. 108, 310, 318, 374) Prinašajo celo podatke o številu mrtvih in ranjenih iz Omer pašine vojske. (N 1861, str. 374)

Nekoliko bolj zadržane je vest, da so hercegovski uporniki v Sutorini na dveh mestih priti avstrijski maji postavili topove in da poveljnik Luka Vukelović ni ubogel ukaza avstrijske vlade, naj do 30. novembra 1861. odpravi baterije, kar so nevarne dubrovniški in kotorski okolici. 3. decembra je avstrijska vojska vkorakala v Sutorino in podrla baterije. Novice se strinja s tem ukrepom (N 1861, str. 414), vendar ima o Luki Vukeloviću kljub temu še naprej zelo dobro mnenje. V letu 1862 večkrat poroča, kako se ves hercegovski narod zbira okrog

Luka Vukalovića. (N 1862, str. 112, 128, 246, 293). Pisanje nekaterih nemških listov, ki govore o Luki Vukaloviću kot poveljniku roparskih band, ni Novicam nič po volji. O Luki Vukaloviću je sam Blüweis v dopisu "Iz Ljubljane" pisal takole: "Leibacherica je t* dni junaškega Luko Vukalovića od predbojnika narodne nezavisnosti degradirala na potepina roparskega. Kakor Luka Vukalović Novicam "iz Sutorine" telegrafira, nebo Leibacherice tožil zavoljo Ehrenbeleidigunga, ki mu jo je prizdajala po svojem privat korespondentu iz "Castelnuovo". (N 1862, str. 253) Tudi Noviřar pravi ob neki drugi priliki, da nemški šasniki zato proglašajo Luko Vukalovića za poveljnika roparske bande, kar je Slovan. (N 1864, str. 346) Zanimivo je, da Noviřar primerja Luko Vukalovića z Garibaldiem in piše: "Od vseh krajev pristopajo mladi in stari k njemu, kar Luka Vukalović velja po primeri turřkim Sovanom to, kar Garibaldi Italjanom." (N 1864, str. 346) In, ko je v Zagrebu izšel ep "Luka Vukalović in boj na Grahovem 1858", ga Novice slovenskim bralcem zelo priporočajo.

Tudi avstrijska politika, ki je naklonjena Turřiji, Novicam ořitno ne ugaja, řprav zaradi tega nikdar odkrito ne protestirajo, niti ne zbirajo materialne pomoči odbornikom, kakor so to delali Hrvatje. Novice samo pišejo o teh hrvařkih zbiralnih akcijah za Hercegovce in Črnogorce in o protestih hrvařkih řupanij (N 1862, str. 262, 270, 280, 306) na avstrijsko vlado, naj spremeni svoje politiko do kristjanov. Način, kako pišejo o tem pa nam jasno kaže na to, da bi tudi Novice najraje protestirale, je se ne bi bale zamara. Tudi to, da Avstrija dobavlja Turřiji orožje jim ni všeč in napovedujejo "krvavi vek". (N 1864, str. 64)

Gled* notranjih razmer v Bosni piše Noviřar, da ni nobene enakopravnosti in pomiluje teřak polořaj kristjanov, tudi v Hercegovini ni ni řbolje, řprav je sultanov poslanec v Mostarju zagotovil vsem Hercegovcem enakopravnost negled* na vero. (N 1863, str. 278) O teřkih razmerah v teh dveh deželah izvemo nekoliko veř v letu 1863, ko razsaja kuga. V gospodarskem delu prinařajo namreč Novice stalna obvestila o kugi v Bosni. Meja proti Avstriji je bila precej dolgo zaprta, kljub temu pa se je kuga razřirila tudi preko meje. (N 1863, str. 74) Pisec teh poročil se zelo jezi nad brezvestnostjo turřkega prebivalstva, ki arhovino niti ne pokoplje, ampak jo pusti kar ležati, ali pa

jo zmešajo v vodo. (N 1863, str. 193, 210) Na ta način se je kuga še bolj širila in kljub zaprti meji prodrla tudi v Krajino in na Hrvaško. Najhuje je bilo ob slavonski meji in ob rekah Uni in Savi, kjer so morali postaviti graničarje, da so ustavljali plavajočo mrhovino. (N 1863, str. 176, 228) V Bosni je zaradi kuge poginila skoraj vsa živina, ne samo krave, ampak tudi ovce, koze in celo konji. Poleg kuge je razsajal tudi legar, antraks in kolera. (N 1863, str. 97, 210. 262, 336)

Prav v zvezi s kugo sta bila v Bosno poslana tudi dva zdravnika iz Avstrije in to Slovenca dr. Mally in Thalmayer, da bi pomagala zaustaviti širjenje kuge v Bosni. Tako so Novice zaradi prisotnosti dr. Mallyja v Bosni lahko objavile 1864. v štirih nadaljevanjih njegov precej obširen dopis "Iz Sarajeva" (N 1864, str. 388, 396, 403, 419); uredniku se je zdelo potrebno pristaviti opombo, da je Sarajevo glavno mesto slovanske dežele Bosne, ki je bila nekdanj samostojna pod vazalstvom ogrske krone. (N 1864, str. 387) Dr. Mally zelo zanimivo piše o turških navadah, kritizira hane in zmešnjavo zaradi denarja, hvali nekoga frančiškana Tomića, ki celo pozna Novice itd. Ugotavlja, da je nesreča za deželo, ker je toliko ver in so vsak teden trije prazniki. Začuden je nad mešanico prebivalstva v Sarajevu, kjer je srečal Slavonce, Čeha, ogrske emigrante iz 1848. leta, Žide in celo nekoga Kranjca.

Omenim naj še, da sta potem ko je kuga prenehala oba moža pričela pisati kratke priročnike, kako je treba ravnati proti kugi in drugim boleznim, kajti Bosna je bila še zelo zaostala in takih stvari še ni imela.

Ne malo pa je prav gotovo prispevala k poznavanju življenja v Bosni in Hercegovini tudi povest "Turki in raja", ki je izhajala v nadaljevanjih 1861., in so jo ljudje gotovo z zanimanjem brali.

Posebno z veseljem pa so Novice pozdravile prispevek prof. zagrebške gimnazije F. Radaška z naslovom "Jugoslovjani v Turskoj", ki ga je prinesel 3. zvezek "Kojiševnika". Tudi tokrat so Novice jasno povedale kako mislijo o bodočnosti jugoslovanskih narodov pod Turki: "Na evropsko Turčijo skoraj vsa Evropa oči obrača; najbolj važna pa je menda za Avetrijo, v Avetriji pa za Slovane, kterim so pri srcu njihovi bratje pod turškim jarmom zdihujoči. Koliko noravnega in slavnega posla bi imela Avetrija, da bi rešila iz suštva oni narod in si ga pridobila sebi in njemu na korist po izgledu Prusije, ki rešuje nemške narode v severu, pa si jih združuje." (N 1865, str. 357).

Z A K L J U Ő E K

Kot zaključek naloga bom poskušala še enkrat na kratko podati svoje ugotovitve o tem, kako so Novice v letih 1861 do konca 1866 pisale o jugoslovanskih narodih.

Priznati moram, da so se tako uredništvo kot sodelavci Novic precej trudili, da bi slovenskim bralcem čim bolj približali jugoslovanske narode, kar jim je v precejšnji meri tudi uspelo. Predvsem dve rubriki sta opravljali to nalogo, "Novičar iz domačih in tujih logov" in "Dopisi", pa tudi podlistki iz življenja jugoslovanskih narodov so imeli isti namen.

Seveda vsa leta niso enako bogata z vestmi z juga, razlike pa so tudi med posameznimi narodi, Makedonci so omenjeni celo samo enkrat in še takrat z besedami hrvaškega časnika. Razumljivo je, da je tudi od same situacije odvisno koliko Novice pišejo v posameznih letih o nekem narodu. S političnimi poročili je najbolj bogato leto 1861, nekoliko manj 1862, 1865 in 1866, najmanj pa prinašata 1863 in 1864 leto, ki se bolj ukvarjata z gospodarskimi razmerami, saj je to čas kuge, suše, gospodarske razstave v Zagrebu in gradnje železnic.

Včasih so tudi svetovni dogodki zasenčili dogodke na Balkanu, posebno v letu 1863 je to zelo čutiti v "Novičarju", ki je poln vesti o Napoleonovem osvajanju Mehike, o Maksimiljanu kot pretendentu za mehiški prestol, o Garibaldiju in Italiji, ter o sporu za dediščino Schleswig-Holsteina, tako da mu za ostale novice zmanjka prostora.

Od posameznih narodov se Novice največ ukvarjajo s Hrvati, kar je razumljivo saj so jim ti najbližji, ne le teritorialno ampak tudi po problematiki. Odaos do Hrvatov je vseskozi prisrčen, čeprav nekaterih korakov njihovih poslancev Novice ne odobravajo, predvsem trdijo, da hrvaški sabor ni storil prav, ko je odklonil skupne zadeve z Avstrijo (N 1861, str. 282) in 1865. leta, ko se Novice že resno bojijo dualizma, jih razburja neenotnost v hrvaškem saboru in obsojajo tisti del Narodne stranke, ki se je povezala z madžaroni v fuzionistično stranko. Drugače pa Novice podpirajo hrvaške zahteve po združitvi z Dalmacijo in Krajino (N 1862, str. 418) in dokazujejo, da Hrvatje nikakor niso nasprotniki Avstrije, pri čemer se sklicujejo na leto

1848/49, ko so prav Hrvatje reševali Avstrijo. Tudi pred dualizmom upajo Novice, "da zopet trojedina kraljevina reši Avstrijo." (N 1865, str.68;1866, str.400)

Tudi do ostalih narodov so Novice zelo prijateljsko razpoložene. Medtem ko Črnogorce prikažejo kot hrabre in nepremagljive in so jim vzor junaštva, pa narode pod Turki v Bosni in Hercegovini pemiluje je in upajo, da jih bo Avstrija rešila turškega jarma.

O vojvodinskih Srbih Novice razmaroma malo pišejo, toliko več pa o Srbih v knjevinu, posebno v letih 1865 in 1866 v zvezi s preseljevanjem Slovencev v Srbijo. Simpatije do srbskega naroda so zelo odkrite, hvale knza Mihajla in njegove vlade pa ni vedno upravičena, ne kar je opozoril tudi dopisnik "Iz Beograda", ki je brez dvoma srbske razmere poznal (N 1866, str.96) in verjetno ni bil v državni službi tako kot Podliščekov, da si je upal o tem odkrito pisati.

Prav zaradi nekaterih takih dopisov, ki se niso vedno ujemali z uradnim mnenjem Novic, sem se odločila "Dopise" obravnavati ločeno od "Novičarja" za katerim je brez dvoma stal sam urednik. Tudi drugače mnogi dopisniki veliko jasneje izražajo svoje mnenje o določanih vprašanjih kakor novičar, ki je velikokrat kratek, prinaša le vesti iz tujih časnikov, lastnega mnenja pa se v kočljivih zadevah raje vzdrži.

Kljub velikim simpatijam do jugoslovanskih narodov in povdarjanju jugoslovanstva (n.pr. naslovi "Jugoslovanske slovstvo", "Jugoslovanske drobtinice", "Ozir po jugoslovanskem") pa Novice s tem ne mislijo na nobeno politično zvezo med jugoslovanskimi narodi, saj večkrat zelo odločno odklonijo misel na samostojno jugoslovansko carstvo. (N 1861, str.183)(N 1865, str.136)

Njihovo jugoslovanstvo je omejeno le na jezikovno in kulturno zbliževanje južnih Slovanov, kar se zelo dobro vidi pri akciji za podporo Jugoslovanske akademije in vseučilišča in pri razpravljanju o jezikovnem bližanju srbohrvaščini. Iz istega razloga priporočajo Novice učenje srbohrvaščine posameznikom in šolam in na isto misli Bleiweis, ko nazdravlja jugoslovanski vzajemnosti in njenemu zastopniku Strossmayerju. (N 1863, str.248)